

OFFICIËLE FEESTEN IN DE FRANSE TIJD. VOLKSCULTUUR EN CULTUURPOLITIEK IN HET LEIEDEPARTEMENT (1795-1814)

Liesbet VAN NIEUWENHUYSE

Na een reeks militaire invallen werden de Verenigde Departementen op 1 oktober 1795 aangehecht bij de Franse Republiek. De nieuwe heersers brachten omwentelingen teweeg die niet onopgemerkt voorbij gingen. In deze bijdrage wordt ingegaan op één daarvan: het beleid dat de Fransen voerden tegenover de volkscultuur in het Leiedepartement, het huidige West-Vlaanderen en één van de vijf departementen die toen in Franse handen vielen. Daarbij worden twee aspecten toegelicht: eerst de motieven en doelstellingen van deze politiek, daarna de realisatie van het beleid via de weg van de officiële feestcultuur. De Franse tijd wordt hier voor de overzichtelijkheid opgesplitst in enerzijds het Directoire en anderzijds het Consulaat en het Keizerrijk. Het grootste deel van de bronnen werd geput uit de Parijse Archives Nationales en het Brugse Rijksarchief.

Ten geleide

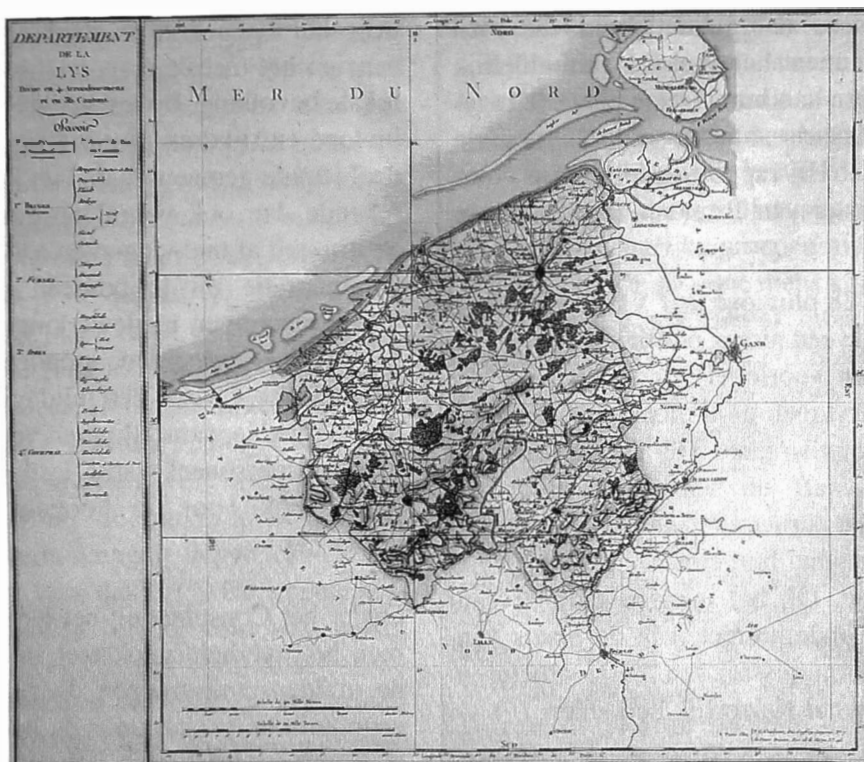
Sinds de redactie van mijn licentiaatsverhandeling ⁽¹⁾ bleven het wetenschapsveld en de publieke perceptie van wat heet 'volkscultuur' niet stilstaan. Het Vlaams Centrum voor Volkscultuur kwam met de eerste nummers van *Mores* op kruissnelheid ⁽²⁾ en het thema 'volkscultuur' werd geïntegreerd in een algemeen Vlaams erfgoedbeleid ⁽³⁾ met een eerste *Erfgoedweekend* als gevolg. In Nederland verscheen de bundel *Volkscultuur* ⁽⁴⁾ die in een vorig nummer van voorliggend tijdschrift uitgebreid onder de loep werd genomen door een aantal vooraanstaande recensenten. ⁽⁵⁾ Deze bundel lanceert een vernieuwde terminologie en invulling van bestaande begrippen zoals 'ritueel' en 'feest'. ⁽⁶⁾ Volkscultuur wordt

er omschreven als de brede, alledaagse cultuur waar iedereen, elite of volk, vreemd of eigen in participeert. De onderzoeker kruipt in de huid van de ander om 'van binnenuit' te ervaren hoe groepen omgaan met als eigen ervaren cultuurverschijnselen in de maatschappelijke praktijk van alledag. Via studie van de politieke, economische, sociale en culturele context wil de hedendaagse vorser de culturele categorieën van samenlevingen opsporen en verklaren. ⁽⁷⁾

In dit artikel werden het begrip 'volk' ingevuld als de niet-belastingbetalende bevolkingsgroepen die hun brood verdienden als loonwerker in de agrarische of ambachtelijke sector of thuis voor het gezin zorgden. Ook kleine middenstanders zoals herbergiers of niet-productieven zoals werkelozen en behoeftigen tellen mee. ⁽⁸⁾ Er werd dus bewust gezocht naar de omgang van de 'gewone mens' met de officiële feestcultuur (en dus niet 'het feest' in het algemeen). Vanzelfsprekend had deze thematiek ook vanuit andere onderzoeksvragen kunnen worden benaderd. Niets sluit uit dat dit in de toekomst ook gebeurt. Sterker nog, dit zou in de toekomst moeten gebeuren.

1. Motieven van de Franse overheden

Wie wil weten hoe een volkscultuurbeleid tot stand komt, moet zich afvragen hoe de tijdsgenoten dachten over abstracte concepten zoals 'cultuur', 'volk' en 'beleid'. Voor deze casus moet er dus een antwoord worden gezocht op de vraag hoe de republikeinse en napoleontische gezagsdragers stonden tegenover de cultuuruitingen van de gewone mensen in het Leiedepartement. Beïnvloedde hun

Bestuurlijke kaart van het Leidepartement, gravure van P.A.F. Tardieu, uitgegeven door P.G. Chanlaire en weduwe Dumez in de 'atlas national de France, 1799-1800', uit: *Provinciale archiefdienst West-Vlaanderen, kaarten en plannen*.

politieke, intellectuele, culturele en sociale achtergrond dit beeld? Om dit te achterhalen is het belangrijk eerst te weten hoe het overheidsapparaat functioneerde en welke sociaal-culturele achtergrond de ambtenarij had. Een kort overzicht.

1.1. DE FRANSE OVERHEIDSSTRUCTUREN

De Franse instellingen vormden zowel onder de Republiek, het Consulaat als onder het Keizerrijk een uitermate hiërarchisch en formeel systeem waarbij de onderste niveaus onder de scherpe controle stonden van hun hoger geplaatste bestuurders. De Parijse uitvoerende instellingen bestonden tijdens de Republiek uit een vijftal directeurs en een aantal ministers met specifieke bevoegdheden. Onder het Consulaat evolueerde dit naar een systeem met drie consuls en een raadgevende vergadering. De keizerlijke instellingen werden gedomineerd door de figuur van keizer Napoleon Bonaparte.

De Franse Republiek en het latere Keizerrijk waren geografisch onderverdeeld in departementen. Deze bestuurlijke eenheden werden geleid door een verkozen departementale administratie. Ieder departement bestond uit een aantal kantons die dan weer waren opgedeeld in municipaliteiten, de kleinste bestuurlijke cellen. Aan het hoofd van een municipaliteit stond een kantonale of municipale raad met tenminste één municipale agent en één adjoint (schepen), naargelang de grootte van de lokaliteit. Zo was het ook in het Leidepartement.

Tussen de departementale en municipale administraties was er nog een intermediaire instelling, namelijk de regeringscommissarissen die de Parijse regering rechtstreeks vertegenwoordigden. Deze goedbetaalde ambtenaren waren meestal van Franse afkomst en zagen toe op de uitvoering en naleving van de wet. De municipale regeringscommissarissen

dienden iedere onregelmatigheid die zich afspeelde binnen hun gebied onmiddellijk over te dragen aan hun directe chef, de regeringscommissaris bij de departementale administratie. Hij rapporteerde op zijn beurt aan de minister van Binnenlandse Zaken in Parijs. (9)

De wet van 28 pluviôse jaar VII (17 februari 1800) opende een nieuw politiek tijdperk: het Consulaat, de voorloper van het Keizerrijk. Voortaan vervingen de prefecten de departementale administraties. De kantonstructuur werd afgeschaft en vervangen door de gemeentelijke structuur zoals we die ook vandaag kennen: burgemeester, schepenen, gemeenteraad. Op het intermediaire niveau kwamen de onderprefecten in de plaats van de regeringscommissarissen. Deze structuren bleven onder het Keizerrijk behouden. (10)

In de praktijk kregen de bestuurlijke verhoudingen vaak een volledig andere wending. Zo was er bijvoorbeeld het probleem van het ambtenarentekort. Omdat alleen de hoogste ambtenaren werden bezoldigd en het Frans de officiële voertaal was in de administratie, zagen velen af van een officieel ambt. Talloze mogelijke kandidaat-ambtenaren lieten zich afschrikken door de verplichte eed van trouw aan de Republiek (en later aan de keizer). De voortdurende personeelwisselingen die daaruit voortvloeiden, bevorderden verre van de bestuurlijke stabiliteit. (11)

1.2. DE AMBTENARIJ EN HET POLITIEK PERSO- NEEL

Na een overzicht van de overheidsstructuren, volgt logischerwijze de vraag wie deze structuren invulde. Waren alleen de politieke en economische elites vertegenwoordigd in de ambtenarij en het politiek personeel? En hoe zat het met het gewone volk?

Het politiek en administratief personeel in de Franse tijd was vooral afkomstig uit de vermogende bevolkingsgroepen die ook tijdens het Ancien Régime de lokale macht in handen hadden. Deze grootgrondbezitters en

vrije beroepen konden dankzij hun sociaal aanzien het meeste respect afdwingen bij de lokale bevolking. Bovendien wendden ze hun invloed en rijkdom meestal aan in het voordeel van de gemeenschap. Het Franse regime rekende dan ook vooral op deze groep om legitimiteit af te dwingen en een standvastige administratie uit te bouwen. Wanneer de lokale machtigen medewerking of steun aan het regime weigerden, stonden de nieuwe machthebbers voor een uitdaging van formaat. Selectie, aanstelling en vervanging van overheidspersoneel waren lastige zorgenkinderen, ook voor de hoogste bestuursniveaus. (12)

Onder het Consulaat en het Keizerrijk zocht men het overheidspersoneel steeds meer bij de middenstandsgroepen. Deze hadden hun economische positie door de jaren heen versterkt en wilden het nu ook op politiek vlak waarmaken. Opeenvolgende afdankingen en ontslagnames van de eerste generatie overheidspersoneel (de traditionele adel) stimuleerden deze evolutie. In Hooglede bijvoorbeeld werd ontslagnemend *maire Dewulf*, iemand uit de traditionele elite vervangen door de herbergier die het café openhield waar de gemeenteraadssittingen plaats vonden. (13)

Ook het volk kreeg de kans om zich te engageren voor het regime. Dit kon bijvoorbeeld binnen een slechtbetaalde functie met weinig aanzien zoals het veldwachtersberoep. Het loon van de veldwachters haalde men gewoonlijk uit de gemeentekas. De gage was dan ook zodanig laag dat de meesten in bijvoorbeeld veldwachter speelden. Logischerwijze waren het dus de gewone mensen die interesse hadden om veldwachter te worden. Vele veldwachters waren slecht gevormd en weinig ambitieus. Ondanks de overheidsopgave van 1806 om het korps te professionaliseren, bleven de veldwachters volkse figuren die vaak meer affiniteit hadden met de belangen van hun medeburgers dan met die van hun werkgever, de staat. (14)

De departementale regeringscommissaris drukte het probleem van de veldwachters treffend uit: "*La police champêtre n'est pas aussi active qu'il soit à désirer, la cause en est que les gardes champêtres, étant presque tous pères de famille auxquels les municipalités ont donné des places pour les tirer de l'indigence et pour ne pas les avoir à leur charge*". (15)

Met de Franse *gendarmerie* (rijkswacht) was het anders gesteld. Het leeuwendeel van deze paramilitairen kwam uit Frankrijk. Aanvankelijk werden vele rijkswachters ingekwartierd bij de burgerbevolking. De onderlinge verhoudingen liepen echter niet altijd van een leien dakje. (16) De Ieperse herberg *Sint-Barbara* bijvoorbeeld was in het jaar V het toneel van een conflict tussen de Franse rijkswachter *Richard* en een aantal stamgasten. *Richard* had de Vlamingen verwent en uitgeroepen dat hij er voor zijn terugkeer naar Frankrijk alleszins nog één een kopje kleiner zou maken. Hoewel herbergier *Joseph* zijn habitués nog probeerde te temperen, ging één van de klanten de rijkswachter te lijf. (17)

1.3. BEELDVORMING OVER HET VOLK

Een volgende vraag is hoe dit overheidspersoneel dacht over het volk in het Leiedepartement. Welke ideeën hadden de Franse politieke en administratieve overheden in het Leiedepartement over de volkse rituelen en de zogenaamde 'zeden en gewoonten'? Bestond er een verband tussen deze visie en de sociaal-culturele achtergrond van de bestuurders zelf?

De ideeën van de overheid vertonen onder het Directoire weinig essentiële verschillen met de opvattingen tijdens het Consulaat en het Keizerrijk. De gezagdragers hadden over het algemeen uitgesproken negatieve opvattingen over het volk. Deze visie sluit aan bij de teksten in 17de- en 18de-eeuwse woordenboeken. Auteurs van dergelijke werken en machthebbers behoorden zelf tot de sociale

en economische elites. Als vanzelfsprekend schilderden ze het volk steevast af als een soort negatief van zichzelf, de elite. Daaruit volgde automatisch dat het sociale status quo ten allen koste moest bewaard blijven. Het kwam er op aan het volk rustig te houden en de meest gevaarlijke groepen niet uit het oog te verliezen. De gewone mens kon volgens de overheid best een aantal morele principes gebruiken. Waar onder het Directoire de verlichtingscultuur aan de grond lag van dat beleid, liet de overheid zich tijdens het Consulaat en het Keizerrijk inspireren door een werkethiek.

De tegenstelling tussen aan de ene kant de onwetendheid en de 'achterlijkheid' van de volkse Vlaming en aan de andere kant het verlichte ideeëngoed spookte onder het Directoire door de hoofden van de gezagsdragers. In hun ogen was de culturele achterstand van het 'passieve, weerloze' volk te wijten aan de vroegere elitaire houding van de adel en clerus. Ondanks dit negatieve uitgangspunt was men ervan overtuigd dat janmet-de-pet zeer 'plooibaar' was. Na verloop van tijd zou hij uit eigen beweging de culturele en morele ideeën van de Franse bewindvoerders aanvaarden. Om dit optimisme te voeden, keerde men terug naar het verleden van Vlaanderen als bezet gebied. (18) Zo was *Fourier*, de centrale regeringscommissaris van het Leiedepartement ervan overtuigd dat de geschiedenis had bewezen hoe makkelijk de inwoners van *Les Flandres* zich lieten onderwerpen. Een korte kennismaking met de revolutionaire principes en het vrijheidsbeginsel zou het 'beschavingsproces' op een termijn van twee generaties afmaken. (19). Ook de regeringscommissaris van Hoogde keek de toekomst optimistisch in de ogen: "*Le patriotisme est encore à naître parmi tous les habitants, une vingtaine exceptée, au reste beaucoup de tranquillité qui fait espérer qu'enfin le peuple...s'attachera bientôt et s'y confirmera de son propre mouvement*". (20) De keerzijde van dit beschavingsoptimisme schuilde in de zoektocht naar een collectieve

zondebok: priesters. Zij werden door de Franse overheid beschouwd als een soort relict van de oude, barbaarse cultuur. Door deze invloedrijke groep monddood te maken, meenden de Franse bewindvoerders de gewone man te verlichten.

Rousseau, dé theoreticus van de Franse Revolutie stelde dat maatschappelijke ongelijkheid voortspoot uit de monopoliepositie van adel en clerus. Deze fundamentele, maar onvermijdelijke onrechtvaardigheid kon worden vervlakt door verkeer van middelen tussen arm en rijk. Uitgangspunt voor deze stelling was het onderscheid tussen natuurlijke en sociale gelijkheid. In de praktijk mondde deze revolutionaire opvattingen uit in een systeem van armenbijstand gesponsord door de economische en politieke elites. ⁽²¹⁾

De intellectuele en culturele kloof tussen volk en politieke of administratieve elite werd onder het Consulaat en het Keizerrijk minder sterk benadrukt. De gezagsdragers lieten hun beeld van de gewone man nu bepalen door de zedelijke verloedering van de stadsbevolking. Vele beleidsvoerders hadden een stereotiep, preromantisch beeld van de plattelandsbewoner. Prefect Viry keek bijvoorbeeld met lede ogen naar de gestaag groeiende stadstrek: *"Les mœurs sont purs dans les campagnes, il n'est pas ainsi dans les villes"*. ⁽²²⁾

Het verlangen om het volk moreel te verheffen naar het verlichte ideeëngoed had bij de overheden afgedaan. Voortaan ging men uit van wat werd beschouwd als 'de realiteit'. Het volk had haar culturele en zedelijke eigenheden, en daar diende de overheid rekening mee te houden. De economische vooruitgang haalde het voortaan nu op culturele en morele doeleinden. Daarom trachtte de overheid een 'werkethiek' in te voeren die erop gericht was het volk weg te houden uit de herbergen. Zo kon men criminaliteit en zedeloosheid vermijden én de productie opdrijven. Ook Billacoys-Boismont, rechter bij de rechtbank van eerste aanleg te Kortrijk steunde deze

visie: *"L'indigent doit travailler du corps pour subsister, dès qu'il cesse de travailler de ses membres, il travaille de l'esprit de la pensée, et comme pour l'ordinaire cet esprit n'est point cultivé, son désœuvrement le conduit au mal, il ne voit que le crime qui puisse suppléer au travail du corps que la paresse lui a fait abandonner"*. ⁽²³⁾

Op het einde van de 18de eeuw en de vroege 19de eeuw rijpte het inzicht dat de ongelijkheid tussen arm en rijk bepaalde voordelen bood voor de meest welstellenden, in casu de machtsdragers. Het volk kon aalmoezen verdienen én zich opwerken op de sociale ladder door hard te werken. Werkweigeraars, landlopers en bedelaars werden beschouwd als regelrechte outlaws omdat ze de maatschappelijke gang van zaken boycotten. ⁽²⁴⁾ Deze maatschappijvisie ontwikkelde zich ten volle in de 19de eeuw en mondde uit in wat men noemt het 'burgerlijk beschavingsoffensief'. ⁽²⁵⁾

2. Officiële feesten: geen evidentie

De officiële feestcultuur werd door de Franse beleidsvoerders gebruikt als middel om de bevolking van het Leiedepartement aan haar zijde te krijgen. Feesten en vieringen allerhande maakten deel uit van de volkscultuur en werden ook onder vroegere regimes gebruikt als politiek instrument. ⁽²⁶⁾

Wat wilde de overheid bereiken via de officiële feesten en hoe gingen ze daarbij te werk? Volgden de lokale functionarissen de van hogerhand voorgeschreven stappen? Hoe ervaarde de bevolking, en meer bepaald de gewone mensen deze officiële feesten onder de verschillende regimes?

2.1. DOELSTELLINGEN VAN DE OFFICIËLE FEESTEN

Wat hoopten de Franse overheden te bereiken via de officiële feesten? Waren deze doelstellingen dezelfde onder de opeenvolgende regimes?

2.1.1. Feesten tijdens het Directoire (27)

De doelstellingen van de bedenkers van de republikeinse feesten liepen sterk uiteen. Aangezien de Franse overheden rotsvast geloofden in de opvoedbaarheid van het individu, werden de republikeinse feesten beschouwd als een middel om de bevolking een aantal gewenste inzichten bij te brengen. Illustratief is dat de feesten in de administratie geordend werden onder de afdeling *Instruction publique* (openbare opvoeding). Herdenkingsfeesten zoals het *feest van de Vrijheid* en het *feest van 18 fructidor* waren vooral bedoeld om de bevolking te herinneren aan de politiek-historische gebeurtenissen van het regime. Ook met de andere officiële feesten zoals het feest van de Overwinning en de Erkentelijkheid probeerde men het patriotisme aan te wakkeren. Naast het stimuleren van een nationaal gevoel, was de overheid ook bezorgd over de morele opvoeding van het volk. Moraalfeesten zoals het *feest van de Jeugd*, *de Bejaarden* en *de Gehuwden* waren bedoeld om de diverse generaties voor de zaak te winnen en een aantal 'goede' republikeinse eigenschappen en waarden aan te kweken. Trouw, respect voor ouderen, ontzag voor de overheid en werkzaamheid stonden bovenaan het lijstje. Bepaalde bevolkingsgroepen zoals ambachtslieden, priesters en vrijgezellen werden uitgesloten. Ook het gewone volk kreeg geen eigen rol of plaats toebedeeld.

Economische en demografische doeleinden waren eveneens een factor bij de uitbouw van een republikeinse moraal. Het feest van de Gehuwden leek soms bijna op een ode aan de seksualiteit. De minister van Binnenlandse Zaken vond de vrouw 'nuttig' voor de voortplanting en het plezier van haar echtgenoot. Het regime had continuïteit en dus jonge mensen nodig. Een standvastig bevolkingsaantal was van politiek en economisch belang. Daarom suggereerde de overheid de lokale autoriteiten om het heikele thema

Benaming feesten (*)	Datum feesten
MORAALFEESTEN	
Feest van de Jeugd	10 germinal
Feest van de Ouderlingen	10 fructidor
Feest van de Gehuwden	10 floréal
Feest van de Overwinning en de Erkentelijkheid	10 prairial
Feest van de Landbouw	10 messidor
HERDENKINGSFEESTEN	
Feest van de Republiek	1 vendémiaire
Feest van de Vrijheid	9 en 10 thermidor
WETTELIJKE FEESTEN	
Feest van de Verovering van de Bastille	26 messidor
Feest van de Troonsverbranding	23 thermidor
Feest van de dood van Lodewijk XVI	2 pluviôse
Feest van de Volkssoevereiniteit	30 ventôse
Feest van 18 fructidor	18 fructidor
Feest van de Vrede en de Aanhechting	30 nivôse
GELEGENHEIDSFEESTEN	
Rouwfeest van Generaal Joubert	10 vendémiaire

* Lijst van de feesten die onder het Directoire in het Leiedepartement werden gevierd (volgens de geselecteerde bronnen).

'seks' in hun toespraak bij het *feest van de Gehuwden* even aan te raken. De minister gaf zelfs concrete tips over de inhoud van die toespraak: "*En rendant un juste hommage au sexe qui donne charme, console la vie, n'oubliez pas ce mot d'un homme éloquent et vertueux: sans les femmes, les deux extrémités de la vie seraient sans secours, en le milieu sans plaisir*". (28)

De methodes die de ministers suggereerden om de beoogde doelstellingen te bereiken, varieerden nogal. Verwijzingen naar de antieke, maatschappij-inrichting en Romeinse of

de Griekse feesten waren nooit veraf. Typerend was ook de bekroning of inhuldiging van 'voorbeeldige personen' in het bijzijn van de lokale gemeenschap. Verder suggereerden de ministers het gebruik van symbolen zoals allegorieën of theaterstukken. Het meest voorkomende onderdeel was echter de toespraak.

2.1.2. Feesten tijdens het Consulaat en het Keizerrijk ⁽²⁹⁾

De feesten van de consul en de keizer hadden vooral een maatschappijbestendige betekenis. Met de Napoleontische of keizerlijke feesten kon het volk als het ware een blik werpen op de binnenskamers activiteiten van de vorst. Het officiële feest stond ik het teken van de gebeurtenissen in het leven van de keizerlijke familie. Daardoor kreeg het kalenderjaar meer en meer de allures van een soap. Met de herintroductie van de katholieke eredienst en de quasi-vergoddelijking van de keizersfiguur hoopte het regime aan populariteit en legitimiteit te winnen. De rozenhuwelijken, voedselbedelingen en volksspelen werden gezien als middelen om ook de onderste lagen van de bevolking warm te maken voor het regime. Drempelverlaging en vooral gehoorzaamheid waren de uiteindelijke objectieven. De overheid was er verder ook van overtuigd dat de nationale feesten de plaatselijke economieën kracht bijzetten. Minister van Eredienst *Portalis* vond dat nationale feesten aandacht moesten schenken

aan religieuze aspecten. De werkelijke bedoeling van officiële feesten schulde immers in de maatschappelijke krachten die eruit voortvloeiden. Zo betekende de aanmaak van praalwagens (met religieuze symbolen) bijvoorbeeld indirect een stimulans voor de economie. Lokale ambachtslieden staken er tijd en energie in. Toeschouwers gingen dromen van pracht en praal, waardoor ze nadien met hernieuwde ijver hun dagtaak aanvatten. Dit alles kwam de lokale en de nationale economie ten goede. ⁽³⁰⁾

De keizerlijke feesten luidden een terugkeer in naar het vroegere monarchale feestmodel. De bedoeling was rust en vrede te brengen onder de bevolking en het regime geliefd te maken. In tegenstelling tot de feesten onder het Directoire, werden alle lagen van de bevolking aangesproken. Inhoudelijk liet men de invulling van feestdagen meer over aan de plaatselijke organisatoren. De nationale overheden en ministers suggereerden voedseluitdelingen, dansgelegenheden en andere 'volkse' spelen, naargelang de plaatselijke tradities.

2.2. FEESTEN ONDER HET DIRECTOIRE

Nu we een duidelijk beeld hebben van welke effecten de overheden in de feesten hoopten terug te vinden, is het interessant na te gaan hoe en in welke mate die doelstellingen ook werden bereikt. Achtereenvolgens behandelen we de aspecten 'organisatie', 'veiligheid',

Benaming feesten (*)	Data
Feest van het huwelijk van de keizer	23 april 1810
Reizen in het Leiedepartement	Jaar XI en 1810
Feest van de geboorte van de koning van Italië	2 juni 1811
Feest van de Eendracht	14 juli
Feest van de Heilige Napoleon	15 augustus
Feest ter gelegenheid van het levenslang consulaat	15 augustus 1802
Feest van de keizerskroning en de slag bij Austerlitz	Eerste zondag van december

* Lijst van de feesten die onder het Consulaat en het Keizerrijk in het Leiedepartement werden gevierd (volgens de geselecteerde bronnen).

'functie van het volk', 'vermaak', 'symbolen en rituelen' en 'religieuze aspecten'. Eerst bekijken we de verschillende aspecten van het officiële feest onder het Directoire, daarna komen de feesten van het Consulaat en het Keizerrijk aan bod.

2.2.1. Feest en organisatie

Volgens Mona Ozouf, een autoriteit wat betreft de revolutionaire feesten in Frankrijk, dankten de feesten hun weinige succes aan het tekort aan financiële middelen en de tegenstand van de lokale municipale besturen. De priesters duwden mee aan de kar met hun negatieve houding.⁽³¹⁾ In het Leidepartement was de situatie vergelijkbaar én tegelijk anders. Reeds bij de voorbereidingen werd een vlotte gang van zaken verstoord door talloze factoren. Financiële tekorten in de gemeentekas en een onbetrouwbaar post-systeem vormden de meest voorkomende hindernissen. Ook onverwachte omstandigheden zoals slecht weer of de plotse ziekte van een belangrijk functionaris strooiden soms roet in het eten. Om geld te besparen werd het feest van de Vrijheid in Kortrijk in het jaar IV bijvoorbeeld gecombineerd met het *feest van de Troonsverbranding* op 23 thermidor.⁽³²⁾ De Oostendenaars lieten de feestpret dan weer niet bederven door financiële moeilijkheden. Een reddende engel én lid van het municipaal bestuur diepte de kosten uit eigen zak op. Gezien de magere werkgelegenheid, ging de maecenas ervan uit dat de Oostendse lonarbeiders het werk dat gepaard ging met de feestvoorbereidingen graag zagen komen.⁽³³⁾

Door de feestelijkheden op voorhand via aanplakbiljetten aan de bevolking bekend te maken, hoopte de overheid op een grotere opkomst. Publieke getuigenissen waren eveneens een geliefd middel om meer volk te lokken. In de praktijk kondigden de lokale overheden het feest echter meestal pas de dag voordien aan met klokkengelui of door de tamboer op pad te sturen.

Of het weinige succes van sommige feesten te wijten is aan de onwil van lokale overheden valt moeilijk te achterhalen. Dergelijke negatieve signalen komen zelden naar voor uit de feestverslagen en kunnen bijgevolg moeilijk worden ingeschat. Waarschijnlijk beschreven de regeringscommissarissen de tegenstand van hun ondergeschikten niet uit angst om gezichtsverlies te lijden bij hun eigen oversten. Bovendien zijn zogenaamde 'nepverslagen'.⁽³⁴⁾ gezien het bombastische revolutionaire woordgebruik moeilijk te detecteren. Pervijze vormt daarop een uitzondering. De alerte regeringscommissaris ter plaatse meldde zijn superieur in het jaar V dat de municipalen een vals verslag van het *feest van de Republiek* hadden ingestuurd naar de departementale administratie. In werkelijkheid had de viering niet plaats gevonden. Ook bij het *feest van de dood van Lodewijk XVI* waarschuwde hij zijn chefs voor valse verslagen: "*Par ma lettre du 2 vendémiaire dernier, je vous prévenais, citoyens administrateurs, qu'aucune fête n'était célébrée dans notre canton, il en a été de même de celle du 2 pluviôse assurément qu'ils vous transmettent un procès verbal... Mais vous ne devez y ajouter foi et il me sera très facile d'en faire la preuve*".⁽³⁵⁾

Vermoedelijk kwamen dergelijke situaties wel vaker voor. Schriftelijke bronnen onthullen nu eenmaal niet alles.

Het specifieke karakter van sommige feesten bracht herhaaldelijk terugkerende problemen met zich mee. Feesten die bedoeld waren om militaire gebeurtenissen te herdenken, konden bijvoorbeeld niet plaats vinden zonder de aanwezigheid van militairen of oorlogsveteranen. Zowel voor het feest van de Volksoevereiniteit, *de Jeugd, de Gehuwden, de Landbouw* als het *feest van de Bejaarden* had men een aantal lokale kinderen, koppeltjes, landbouwers en bejaarden nodig. In sommige municipaliteiten hielden de regeringscommissaris en de municipale raad zich wekenlang op voorhand bezig met de selectie en recruterings van mogelijke kandidaten. Het

was zeker geen evidentie om de geschikte personen te vinden én die te motiveren om deel te nemen aan het feest. Dat sommige lokale overheden zich wel eens vergisten in de personen die ze engageerden, blijkt uit een ontspoord *feest van de Overwinning en de Erkentelijkheid* in Veurne in het jaar IV.

De feestelijkheden verliepen zeer ordelijk en vredig tot de municipale raad priester *Du Brule* liet aanhouden op verdenking van emigratie. ⁽³⁶⁾ Ook was de priester zijn belofte om op het feest de muziek te verzorgen, niet nagekomen. Meer nog, hij zou de koorleden hebben aangespoord de opvoering te boycotten. De politieofficier brecht de priester in voorlopige hechtenis naar de gevangenis. De twee vrederechters van het kanton trokken de kaart van de priester en zonden de politiecommissaris een brief met de opdracht de priester stante pede vrij te laten. Zo gebeurde het. Bij zijn vrijlating droeg het volk de priester op handen door de straten. De verslagenheid onder de leden van de municipale raad was groot. Ze hadden het pleit verloren en hun reputatie was ernstig beschadigd. ⁽³⁷⁾

Ozouf schat het aandeel van geweld in de context van de feesten onder de revolutie en het Directoire in de Franse Republiek vrij hoog in. Dit geweld kwam volgens haar voort uit het feit dat de volksklasse geen eigen inbreng had en dus niet op haar eigen manier kon participeren. ⁽³⁸⁾ In het Leiedepartement deden er zich volgens de bronnen slechts twee gebeurtenissen voor die aanleiding gaven tot geweld. Onvrede met het godsdienstbeleid en de belastingspolitiek van de Franse overheid lagen aan de bron van het geweld.

Binnen deze casus is ook de these van Scott interessant. Hij stelt dat groepen die gedomineerd worden door een machtselite een eigen code ontwikkelen die hij omschrijft als *hidden transcript*. Deze code staat tegenover de officiële code van rituelen, het public transcript. Het *hidden transcript* kan een reactie zijn tegen de materiële, de politieke of de

ideologische aspecten van de beheerste maatschappij. Deze verzetsvorm leeft een verborgen, zwijsend bestaan in zogenaamde *social sites* zoals herbergen en markten waar bepaalde sleutelfiguren de verspreiding stimuleren. Daar vormt zich een ware subcultuur in verhalen, feesten en ontmoetingen. Bij openlijk verzet verlaat het *hidden transcript* haar schuilplaats en overschrijdt de grens met het *public transcript*. Scott suggereert dat er naast openlijk verzet nog andere, verzwegen verzetsvormen bestonden. ⁽³⁹⁾ Dat er in de bronnen geen openlijke verzetsdaden terugkomen, zou dus niet noodzakelijk betekenen dat er geen verzet was. Sommige overheden in het Leiedepartement waren zich bewust van het gevaar dat uitging van herbergen en andere ontmoetingsplaatsen. Cafésprekken waren voor de Kortrijkse regeringscommissaris een belangrijke indicator voor mogelijke onrust: "*l'officier de police judiciaire cherchera... à découvrir quel fondement peut avoir ce propos qu'une foule d'individus se plaît à tenir dans les estaminets et dans les lieux où la classe ignorante et fanatique se rassemble*". ⁽⁴⁰⁾ Het verborgen karakter van het hidden transcript maakte het de overheid bijzonder moeilijk om verzetsdaden te onderscheppen. De politie van Mesen arresteerde de acteurs van het poppenspelstuk *La Décoration de Capet*. Dit stuk was berucht wegens zijn contrarevolutionaire inhoud. De Ieperse rechtbanken waren er zeker van dat het gezelschap ook in andere plattelandsdorpen had rondgetoerd. Omdat geen van de toeschouwers bereid was tegen de acteurs te getuigen, konden ze hen niet aanhouden. ⁽⁴¹⁾

2.2.2. Feest en veiligheid

Een aantal overheidsmaatregelen was bedoeld om de veiligheid van de deelnemers bij de feestelijkheden te bewaken. Zo werd bijvoorbeeld de volgorde van de optocht vooraf bepaald door de politiecommissaris, of in kleinere municipaliteiten door de regeringscommissaris. Tijdens de stoet hielden gewapende rijkswachters meestal een oogje

in het zeil. De autoriteiten die meeliepen in de stoet waren doorgaans gewapend. Na afloop van het feest verzekerde men de veiligheid van de participanten. Grotere stedelijke centra zoals Brugge en kuststeden zoals Nieuwpoort en Oostende beschikten over de meeste legertroepen en militaire eenheden. Maar waarvoor had men eigenlijk zoveel angst?

Volgens Ozouf waren de organisatoren vooral op hun hoede voor volksopstanden zoals we er één terugvonden in Veurne. Deze constante bedreiging werd in de verslagen verwoord met de termen *rassemblement en attroupelement*. Het eerste begrip heeft betrekking op onvoorziene gebeurtenissen die plaats grepen op sociale evenementen zoals markten, parochiefeesten of vrije dagen. Een tweede vorm van opstandigheid, de *attroupelement* werd meestal veroorzaakt door een plots initiatief van een leidersfiguur zoals een priester of een lokale notabele. ⁽⁴²⁾ De gegevens uit het Leiedepartement bevestigen de stelling van Ozouf. De overheid vreesde dat opstandelingen grote evenementen zoals feesten zouden aangrijpen om protest te uiten. Scott benoemt anonieme bijeenkomsten van gedomineerde groepen met de termen *assembly* en *gathering*. De dominante groep hield de plaatsen waar deze samenkomsten plaats grepen (social sites) nauwgezet in het oog. De grootte van de groep was volgens Scott het criterium voor de dominante groep om het potentieel gevaar van de bijeenkomst in te schatten. De dominante groep liet geen kans onbenut om het de uitbaters van *social sites* lastig te maken. ⁽⁴³⁾

2.2.3. En het volk?

De functie en aanwezigheid van het volk, de bezitsloze klasse is een uitermate betwistbaar gegeven. Ozouf beweert zelfs dat de revolutionaire feesten bewust adel en volk uitsloten. ⁽⁴⁴⁾ In het Leiedepartement krijgt met eerder de indruk dat de municipaliteiten bij hun verwoede pogingen om feestvierders te vinden, weinig rekening hielden met de sociale groep

waartoe deze mensen behoorden. De overheid was al tevreden als er in se buitenstaanders wilden meevieren!

De sociale herkomst en het sociaal profiel van de deelnemers en toeschouwers bij de republikeinse feesten kunnen moeilijk worden achterhaald, omdat de verslaggevers dit nooit expliciet vermeldden. Vage begrippen als *citoyens* of *participants* ten spijt, kunnen we stellen dat het volk meestal slechts aanwezig was als randfiguur in de marge van de feestelijkheden. Regeringscommissaris *De Wilde* deed in zijn verslag over het *feest van de Jeugd* in Gistel geen moeite om zijn ontgoocheling te verbergen. Hij was teleurgesteld en tegelijk verbaasd over het schrille contrast tussen de magere opkomst voor de republikeinse feesten en de massale interesse voor de katholieke feesten in Gistel: "*Les fêtes républicaines sont celles de l'homme, il est bien plus naturel de célébrer cette sorte de fêtes que les cérémonies fastidieuses et monotones inventées par l'ignorance et la crédulité*". ⁽⁴⁵⁾

Hij begreep niet waarom de mensen meer voelden voor de katholieke feesten dan voor de 'ware' feesten van het regime.

Nochtans waren bepaalde feesten expliciet bestemd voor het volk, terwijl andere juist een niet-volks publiek moesten aantrekken. Militaire herdenkingsfeesten richtten zich voornamelijk op het overheidspersoneel en de aanwezige militairen. Het *feest van de Volksovereiniteit* speelde in op wat het volk dacht dat een 'feest' hoorde te zijn. Verder kunnen ook de *feesten van de Jeugd, de Landbouw, de Gehuwden* en *de Bejaarden* worden beschouwd als gelegenheden waarbij de overheid bepaalde groepen uit het volk wilde betrekken. De voorzitter van de kantonnale raad in Dikkebus gaf in zijn verslag over het *feest van de Gehuwden* cijfers weer over de opkomst. Naar zijn schatting waren er op het bal 80 à 90 koppels en ongeveer het dubbel aan kinderen. Het gebeuren werd georganiseerd in een plaatselijke herberg waar men kon dansen, kaartspelen en krulbollen. Moeders en kinderen werden vergast

op een openluchtbanket op een naburig gelegen weide. Deze aantrekkelijke formule won waarschijnlijk nog aan succes omdat alle kosten voor rekening waren van de municipale raad. ⁽⁴⁶⁾

Het is duidelijk dat een aantal zaken de deelname van het volk in de weg stonden. Niet alleen was de feestkalender van het Directoire sterk overladen, het merendeel van de feesten greep dan nog plaats tijdens de zomer. Het *feest van de Landbouw* viel op 10 messidor, in het midden van het oogstseizoen. Veel gelegenheid om te feesten hadden de landarbeiders op dat moment van het jaar niet. In het jaar IV bijvoorbeeld was 10 messidor, omgerekend naar de Gregoriaanse kalender 28 juni. Omdat het feest wegens de drukke werkzaamheden op het land toch gedoemd was om te mislukken, beperkte men zich in Harelbeke tot wat beiaardmuziek. ⁽⁴⁷⁾ De overwegend Franstalige toespraken klonken velen als dovemanstaal in de oren. Het volk beheerste namelijk de Franse taal niet. Bovendien hadden ook de ingewikkelde rituelen en opschriften een bevreemdend effect. Niet alleen de circulaire die de handelingen beschreef was in het Frans opgesteld. Zelfs de verklarende panelen die men in optochten meedroeg, waren *en Français*.

De geletterdheid nam tijdens de Franse tijd in West-Vlaanderen een flinke duik. Het merendeel van de mensen kon geen teksten en opschriften lezen, zelfs niet als die in het Nederlands waren opgesteld. Slechts 47% van de mannen op het platteland kon lezen en schrijven. In de stad liep dit getal op tot 56 van de 100 mannen. Dit tegenover 50 tot 60% onder het Ancien Régime. Van de vrouwelijke plattelandsbewoonsters was slechts 35% gealfabetiseerd. De stadsbewoonsters scoorden iets beter met 43%. Tijdens het Oude Regime werden er cijfers gehaald van 44 en 52%. ⁽⁴⁸⁾

In bepaalde kantons kwamen er geen andere deelnemers of toeschouwers opdagen dan de

overheden zelf. Het pessimisme van bepaalde regeringscommissarissen over de desinteresse van het volk is sprekend. Ook de moeilijkheden van de municipalen om voldoende vrijwilligers te vinden voor de feestorganisatie, wijzen op een zeer beperkte participatie. Een keurig aanwezigheidslijstje opgesteld door regeringscommissaris *Tuytens* van Langemark bewijst de magere opkomst bij het *feest van de Jeugd* in het jaar IV. De lijst vermeldt achtereenvolgens de regeringscommissaris zelf, zijn echtgenote, drie functionarissen, de secretaris, een bureauchef, een legereenheid en vijf of zes onbekenden. ⁽⁴⁹⁾ Soms moesten de Franse besturen optornen tegen de invloed van plaatselijk gerespecteerde personen. Het speelde in hun voordeel indien ze de sleutelfiguren van het dorp aan hun zijde hadden. In Steenkerke, een municipaliteit in het kanton Veurne had de ex-baljuw de plaatselijke jeugd afgeraden naar het *feest van de Jeugd* te gaan. De priester van Steenkerke kon op de valreep overhaald worden om bij het begin van het feest de klokken te luiden. Zo werd een totale afgang vermeden. ⁽⁵⁰⁾

Waren er, behalve de slechte timing, het gebruik van het Frans als voertaal en de lokale machtsverhoudingen, nog andere redenen waarom de gewone mensen weinig interesse toonden voor de feesten? Sloten de republikeinse feesten inhoudelijk niet aan bij de volkse leefwereld? Bernard schrijft de desinteresse voor de feesten toe aan hun monotone verloop en gebrek aan spontaneïteit. ⁽⁵¹⁾ Ozouf stelt dat de machthebbers onbewust weinig aandacht schonken aan de volkscultuur. Ze maakten immers zelf deel uit van de verlichte intellectuelen en hadden weinig voeling met het volkse. Bovendien hadden ze een specifieke missie voor ogen: de gewone mensen winnen voor de Verlichtingsideeën. Volksgeloof, volksgebruiken en volkstalen werden door hen afgedaan als bijgeloof, vooroordelen en vulgaire dialecten. ⁽⁵²⁾ Paradoxaal deden de overheden in het Leidepartement

duidelijk moeite om ook het volk aan te spreken. De talrijke dansen, spelen en voedselbedelingen die men organiseerde (cfr. infra), getuigen daarvan. In dit opzicht lijkt de these van Ozouf dus niet integraal te kloppen voor de casus van het Leiedepartement.

2.2.4. Vermaak

Met wisselend enthousiasme ondernamen de lokale overheden heel wat initiatieven om de republikeinse feesten aantrekkelijk te maken voor de bevolking. Het vermaak was niet altijd gericht op dezelfde doelgroep. Als indicaties om spelen en wedstrijden volgens doelgroep in te delen, hanteren we enerzijds de aard van de prijzen en anderzijds de middelen die nodig waren om te kunnen deelnemen.

Lokale variaties niet meegerekend, mogen we onder ontspanningsspelen voor de elite globaal gezien het gaai- en boogschieten meetellen. Ook schermen, sabelvechten en andere steekspelen werden schijnbaar gere-

serveerd voor de rijken. Niet iedereen kon zich benodigdheden zoals pijl en boog, sabels en andere wapens veroorloven. Ook het *repas civique* (burgermaaltijd) en de *promenade civique* (burgerwandeling) waren niet bestemd voor de modale volksmens. Het gamma van republikeinse toneelstukken beperkte zich volgens de bronnen in het Leiedepartement tot *Brutus*, *L'amant trompé*, *Zaire* en een aantal niet nader benoemde stukken. Sommige van die opvoeringen waren uitsluitend bestemd voor een publiek van overheidspersonen. Andere werden juist speciaal opgevoerd voor een volks, behoeftig publiek. Hier en daar werden lokale toneelverenigingen hiervoor ingeschakeld.

Als typisch volkse, landelijke spelen moet het krulbollen en de Franse variant *jeu de boules* vermeld, samen met kaartspelen. Ook publiekstrekkers zoals palingtrekken en eendevangen konden veel kijklustigen boeien. In Meneu kwamen er naar verluidt 2.000 mensen af op een palingvangstspel op de Leie.⁽⁵³⁾ Op een bevolkingsaantal van 4.911 mensen

Le jeu du cheval fondu d'après une gravure de Augustin Caracci, XVIIe siècle, uit: d'Allemagne (Henri-René), *Jeux et sports d'adresse*, Paris, Hachette, 1939, p. 323

volgens de telling van het jaar VIII lijkt dit heel veel. Bijna de helft van de Menenaars ging kijken naar het spektakel. ⁽⁵⁴⁾

In de grotere centra werden de openbare gebouwen vaak verlicht. Soms organiseerden men een vuurwerk. Om ook het volk te laten deelnemen aan de feestvreugde, hielden talloze municipale besturen voedsel- en drankuitdelingen. Biervaten, broden, schepels rogge en zelfs vlees vonden zo hun weg naar de bevolking.

Van sommige ontspanningsvormen is het niet duidelijk of er naast de 'uitverkorenen' ook gewone mensen welkom waren. Dit is bijvoorbeeld het geval voor de steeds terugkerende *bals gratis*, gratis danspartijen. Deze vonden nu eens plaats in het gemeentehuis, dan weer in een lokale herberg. Mogelijk is de plaats van het gebeuren een aanduiding voor segregatie tussen volk en elite. Af en toe wordt er in de verslagen immers vermeld dat het *bal gratis* allen openstond voor het overheidspersoneel, de lokale *société* en/of de jeugd. Daarnaast werden er op gemeentelijk of privaat initiatief soms gelijktijdig dansgelegenheden op touw gezet in plaatselijke herbergen. Bepaalde dansen werden op het podium gebracht door militairen. De bevolking vormde dan het publiek. Een mooi voorbeeld is het *jeu du cheval fondu*, een spel dat werd gespeeld in twee groepen die afwisselen 'paard' en 'ruiter' uitbeeldden. De groep van de paarden ging op handen en voeten staan zodat de ruiters op hen konden springen. ⁽⁵⁵⁾ Van zodra één van de ruiters op de grond viel, werden de rollen omgedraaid. Generaal *Rambouillet* was ervan overtuigd dat dergelijke spelen de militairen zelf amuseerden én op de lachspieren werkten van de toeschouwers. ⁽⁵⁶⁾

Een ander aspect van het vermaak tijdens het Directoire is het onderscheid tussen leeftijdsgroepen en tussen mannen en vrouwen. Volgens Ozouf deelden de revolutionairen de bevolking volgens leeftijd op in vier groepen.

De eerste groep omvatte de kinderen jonger dan negen jaar. Hun deelname aan het officiële vermaak bestond in het meelopen in optochten. Van negen tot eenentwintig jaar behoorde je tot de categorie van de jeugd. Deze groep werd nog eens opgesplitst in drie leeftijdsgroepen. Wie eenentwintig was, werd beschouwd als volwassen. De jonge (mannelijke) republikein was nu rijp genoeg om te huwen en gezin uit te bouwen. Hij kreeg stemrecht en mocht deelnemen aan het politieke leven. ⁽⁵⁷⁾ Illustratief is dat de feesten gericht op een volwassen publiek steeds aandacht schonken aan jonggehuwde koppeltjes, kroostrijke gezinnen en bejaarde koppels. Ongehuwden speelden geen enkele rol bij de republikeinse feesten. Wie aan een bepaalde leeftijd nog geen echtgeno(o)t(e) had of kinderloos bleef, werd beschouwd als maatschappelijk mislukt.

Deze theorieën gaan ook op voor het Leiedepartement. In tal van municipaliteiten werden er twee of zelf drie wedstrijdes *jeu de boules* ingericht: één voor de mannen, een tweede voor de vrouwen en soms nog een derde voor de kinderen. Aan loopspelen en kaartspelen konden alleen mannen en jongens deelnemen. Blijkbaar was het niet evident dat vrouwen zich samen met mannen vermaakten. De jeugd vormde een heel specifieke doelgroep omdat ze de toekomst van de republiek zou bepalen. Deze achterliggende betekenis kwam ruimschoots aan bod op het *feest van de Jeugd* of de andere generatiefeesten. Om de jeugd van haar zware taak bewust te maken, was de onderwijzer van de lokale Franse school niet onbelangrijk. Hij was met zijn leerlingen één van de trouwste aanwezigen op allerhande officiële ceremonies en optochten.

Sommige feesten hadden dan weer tot doel de verschillende generaties dichter bij elkaar te brengen. Met het *feest van de Volkssoevereiniteit* deed met zich enorm veel moeite om beide seksen en alle leeftijdsgroepen bij de feestelijkheden te betrekken. Met succes, althans in Diksmuide. Een loopwed-

strijdje kende daar een uiterst eigenaardig verloop. Volgens het verslag was het enthousiasme onder het volk zo groot, dat een aantal 70-plussers zich spontaan opgaven voor deelname: "*L'emulation fut si grande que des vieillards de 70 ans, semblants ajeunir, renaître de joie, se sont mis en lice pour faire conjointement les plus jeunes, les plus robustes de leurs efforts pour emporter le prix de la course*". (58)

2.2.5. Symbolen en rituelen

De republikeinse symboliek ontbrak op geen enkel feest. De toespraak, doorspekt met symbolisch en retorisch taalgebruik werd beschouwd als het meest essentiële ingrediënt van iedere feestdag. De spreker was meestal een lokale overheid of een militaire chef die (tijdelijk) in de municipaliteit verbleef. Municipaliteiten met een beperkt budget organiseerden vaak een sobere viering met als enig element een 'prijzbewuste' speech. Een vleugje demagogie was daarbij nooit veraf. Vooral wanneer de spreker het had over de priestervervolgingen of de conscriptie, kwamen de achterliggende doelstellingen van een toespraak duidelijk aan de oppervlakte. Het publiek moest worden overtuigd van de 'geneugten' van het regime. Om een grotere groep toehoorders te bereiken, spraken sommige functionarissen in het Nederlands. Andere gaven het woord aan de zogenaamde 'volksmens' in publieke getuigenissen. De Nieuwpoortse administratie probeerde het effect van het *feest van de Overwinning en de Erkentelijkheid* te vergroten door getuigenissen van oorlogsveteranen in te lassen. De gewonden werden 'tentoongesteld' op een podium, deden hun verhaal en werden achteraf, ondersteund door de autoriteiten teruggebracht naar het hospitaal. (59)

Doordat het ongeletterde publiek er desondanks de talrijke verklarende opschiften niet in slaagde om de revolutionaire symboliek te begrijpen, leek de toespraak een uitgelezen alternatief. (60)

Naargelang de aard van het feest en de feestruimte, integreerde de overheid muziek in de viering. Afgesloten ruimtes zoals de *Temple de la Loi* (wetstempel) of de vergaderzaal van de municipale raad leenden zich goed voor orgelmuziek. In openlucht was het interessanter om luiddruchtige, militaire muziek te laten horen zoals tromgeroffel en gezangen. Geweersalvo's en kanonschoten kunnen worden beschouwd als een vorm van 'alternatieve muziek'. Ze vervingen de traditionele kokken- en beiaardspelen, die de Republiek associeerde met de verboden katholieke eredienst. De muziekstukken of hymnen die het meest werden gezongen, waren het *Chant du départ* en de *Marseillaise*. (61) Vooral ook de revolutionaire hymnen komen vaak terug zoals het *Veillons au salut de l'Empire*, *Ça ira*, *Air de l'Invocation de l'Être Suprême*, *La victoire en chantant* en de *Hymne à la Liberté*. Daarnaast hadden vele feesten hun eigen speciaal gecomponeerde, bijpassende hymne. Ter gelegenheid van het *rouwfeest van generaal Joubert* zong men bijvoorbeeld een *air lugubre* (rouwhymne). Het *feest van de Vrede en de Vereniging* kreeg een toepasselijke *Hymne à la Paix*. Bij het *feest van de dood van Lodewijk XVI* en het *feest van de Volkssoevereiniteit* vinden we kwantitatief de meeste liederen terug. De versie in Wakken werd gecomponeerd door *Pieter Joost de Borchgrave*. (62) Het lied *Où peut-on être mieux qu'au sein de la famille* dankt zijn oorsprong aan Lodewijk XIV voor wie het werd gezongen telkens de vorst in het openbaar verscheen. (63)

Ook kregen sommige lokale muzikanten de kans om eigen werk uit te voeren, al dan niet begeleid door de *instrumens villageois* (een onbenoemd aantal traditionele instrumenten). In sommige municipaliteiten waren de lokale muzikanten niet altijd bereid hun diensten te verlenen aan de nieuwe machthebbers. Op het *feest van de Bejaarden* in Zonnebeke mochten de oudjes zelf kiezen welke liedjes werden gezongen. De keuze bestond uit een resüm Franstalige hymnen vertaald naar het

Nederlands. Het lijkt erop dat dat de lokale overheden eigenlijk van plan waren om plaatselijke volksmuziek te laten horen. Om één of andere reden was dat op het laatste moment niet mogelijk: "*Après la principale cérémonie, faute de musique de chansons villageoises, des chants patriotiques et plusieurs couplets à l'improviste traduits du français en poésie flamande furent heureusement rendus*".⁽⁶⁴⁾ Had men plaatselijke volksmuzikanten uitgenodigd die niet opdaagden? Waren er in de buurt van Zonnebeke geen geschikte muzikanten?

Naast hoorbare symboliek, waren ook zichtbare symbolen alomtegenwoordig bij de feesten van het Directoire. De vrijheidsboom, hét symbool bij uitstek van de eenheid in de republikeinse gemeenschap, troonde op ieder marktplein. Op het feest van de dood van Lodewijk XVI moesten alle overheidsambtenaren aan de voet van de vrijheidsboom jaarlijks hun trouwbelofte aan de Republiek hernieuwen. In vele municipaliteiten plantte men bij die gelegenheid een nieuwe vrijheidsboom om het 'vernieuwende' van het moment te symboliseren. In Nieuwpoort scharden de ambtenaren zich in het jaar VII rond de vrijheidsboom voor hun belofte van trouw. Wegens het barre vriesweer besloot men af te zien van het plan om een nieuwe boom aan te planten. Het omgekeerde gebeurde in Lo. De vrieskou kon de enthousiaste municipalen juist niet tegenhouden om een nieuwe boom (de vorige was door de zomerhitte afgestorven) te planten.⁽⁶⁵⁾ Was men in Nieuwpoort zoveel gevoeliger voor de vrieskou of plantte men gewoon liever geen boom?

Bijna alle ceremoniële handelingen vonden plaats in de buurt van de vrijheidsboom. De symbolen die werden megedragen in de optocht varieerden volgens de aard van het feest. Om misverstanden te vermijden, werden ze meestal gecombineerd met verklarende panelen of vlaggen. Allegorische godinnen zoals *de Vrijheid, de Gelijkheid, de*

Franse Republiek en de Verenigde Departementen kwamen vooral terug in de departementshoofdplaats Brugge. Ook (nep)marmere bustes en afbeeldingen van revolutionaire helden zoals *Marat* en *Brutus* werden soms megedragen in de stoet. De driekleurige vlag dook overal en altijd op. Uniformdracht was voor de functionarissen een onmisbaar gegeven. De frygische (vrijheids)muts kwam slechts sporadisch voor. Generatiesymboliek (het beeld van de familie met grootouders, ouders, kinderen, kleinkinderen) werd vooral gebruikt in toepasselijke feesten zoals het *feest van de Landbouw, de Gehuwden, de Volkssoevereiniteit en de Bejaarden*. Met dit soort symboliek wilden de revolutionairen volgens Ariès de maatschappij voorstellen als een proces van verschillende levensfasen.⁽⁶⁶⁾ De rituelen waren verschillend bij ieder feest. Bij de generatiefeesten werd vooral de samenhang tussen de generaties en de daartoe nodige overgangsrites sterk in de verf gezet. Het ideale republikeinse feest bestond uit een stoet die de hele geschiedenis van de revolutie voorstelde via symbolen, afbeeldingen, taferelen en nabootsingen. Dit beeld volgde de vooronderstelling dat de ideeën van de mens worden gedirigeerd door wat hij voelt, ziet en ruikt. Daarom speelde de revolutionaire symboliek in op alle zintuigen: het gehoor, het gezicht, de reukzin en de tastzin.⁽⁶⁷⁾ De ceremonie van het feest van de Gehuwden plaatste natuurlijk het huwelijk centraal. Meestal hielden de lokale overheden eraan om 'verdienstelijke personen' te huldigen. In Hooglede wond de municipale overheid er geen doekjes om. De eerste prijs ging naar *Marin De Wilde*, ex-agent, landbouwer, vader van maar liefst 17 kinderen en echtgenoot van een jonge vrouw. *Pierre Mesure*, een jonge snaak van 21 mocht de tweede prijs in ontvangst nemen voor zijn 'veelbelovend' huwelijk met een al even jonge (vruchtbare) vrouw.⁽⁶⁸⁾

Opvallend bij de republikeinse feesten is de invulling van de ruimte. Indruisend tegen

adelijke en kerkelijke tradities organiseerde men feestelijkheden bij voorkeur in openlucht. Door een (vrijheids)boom te plaatsen op het marktplein trachtte de overheid de grens tussen stad en platteland te vervagen. Ook het symbool van *la montagne* (de berg) moet worden gezien tegen deze achtergrond. Bij het *feest van de Landbouw* verliet men in de meeste municipaliteiten ook letterlijk het stadscentrum om op het platteland aan 'landbouw' te doen. De ceremonieën van het *feest van de Landbouw* bestonden uit twee delen. Het eerste deel speelde zich af op het marktplein in de buurt van de vrijheidsboom. Meestal werden plaatselijke voorbeeldfiguren vereerd met prijzen of eretekens zoals de *accolade fraternelle* (broederlijke omhelzing) en offerde men landbouwproducten en -werktuigen op het vaderlandse altaar. Het tweede deel van de ceremonieën vond plaats buiten het dorpscentrum op een weide waar men echt 'aan landbouw' ging doen. Eén van de plaatselijke autoriteiten bewerkte symbolisch de aarde. In Diksmuide waagde de voorzitter van de municipale raad zich zelfs op het gemeenschapsveld van het gehucht Beerst. Daar trok hij de ploeg voort. ⁽⁶⁹⁾

Het spreekt voor zich dat dit soort openluchtmanifestaties om veiligheidsredenen met heel wat militaire controle gepaard gingen. Vandaar ook de absolute voorliefde van de Franse beleidsvoerders voor het 'amfitheater', een halve cirkel waarin de toeschouwers werden gepositioneerd. Zo kreeg men de indruk zich in een grote ruimte te bevinden, terwijl het voor de overheden toch mogelijk bleef om het publiek in het vizier te houden. ⁽⁷⁰⁾

2.2.6. Een nieuwe godsdienst

Zuiver religieuze aspecten in de betekenis van godsdienst zijn er in het geselecteerde bronnenmateriaal over het Leiedepartement niet voorhanden. Toch bevestigen de bronnen dat er bij de republikeinse ceremonieën sprake was van 'overdracht van sacraliteit', een symbolische vorm van religiositeit.

Om de betekenis van het katholicisme in het

dagelijks leven van de mensen te vermindere, stelt Ozouf, installeerden de revolutionairen een nieuwe vorm van religiositeit. Deze weerspiegelde zich in de ceremoniële handelingen van de feesten. De nabootsingsdrang ten opzichte van de katholieke godsdienst en de Oudheid was groot en hield ondermeer verband met de burgerlijke adoratie voor de antieke cultuur. Zo verving het patriottische altaar bijvoorbeeld het katholieke heiligdom. De republikeinse hymne kwam in de plaats van psalmen en gebeden. ⁽⁷¹⁾ Het gebruik van de wetstempels, de vrijheidsboom, de burgerlijke begrafenissen en de zogenaamde aanroeping van het *Etre Suprême*, ⁽⁷²⁾ de ontkerstening van kerken door een frygische muts op het kruis te plaatsen... Het zijn stuk voor stuk signalen die wijzen op de bevestiging van Ozoufs these over 'overdracht van sacraliteit' voor de casus van het Leiedepartement. Toch mag het effect van deze 'sacraliteit' op de gewone man niet overschat worden. De symbolen, opschriften en ceremonieën hadden vermoedelijk eerder een verrassend en bevreedend effect dan dat ze de mentaliteit werkelijk beïnvloedden.

2.2.7. Feesten: het kalenderjaar rond

Er werd niet overal en altijd evenveel gefeest. De jaren IV en VI waren drukke feestjaren. Het jaar VIII betekende dan weer een dieptepunt op feestvlak. Ook de jaren V en VII vertoonden weinig feestactiviteit. Was er minder reden tot feesten of komt deze conclusie voort uit te onvolledige bronnen? De bloei in het jaar IV kan misschien worden verklaard doordat dit het eerste jaar was waarin de republikeinse feesten in de Verenigde Departementen werden geïntroduceerd. In het jaar VI kende de feestcultuur een heropleving door het enthousiaste ministerschap van François de Neufchâteau. Het dieptepunt in het jaar VIII is wellicht te wijten aan de politieke verschuiving van het Directoire naar het Consulaat. In grote lijnen komen deze resultaten overeen met de tendenzen die Vovelle vaststelde voor de Franse departementen.

Volgens hem worden de hoogte- en dieptepunten van de officiële feestcultuur bepaald door de stabiliteitsgraad van het politieke bewind. In het jaar IV en VI was er een stevige machtsbasis, wat het succes van de feestcultuur bevorderde. De jaren III en V kenmerkten zich door een machtige oppositie, met een afname van het aantal feesten als gevolg. ⁽⁷³⁾

De geografische spreiding van de feesten vertoont enkele opvallende kenmerken. In de kantons Elverdinge, Hooglede, Ingelmunster, Moorsele, Roeselare, Rumbleke, Torhout en Wakken werd er minder gefeest dan in de andere municipaliteiten van het departement. Eerder centraal gelegen kantons leken dus te ontsnappen aan een strenge overheidscontrole. Ook uit perifere kantons zoals Elverdinge en Wakken kwamen weinig feestverslagen. De kantons die direct grensden aan de departementshoofdplaats Brugge brachten dan weer wel regelmatig verslag uit over de feesten. De kuststeden Oostende en Nieuwpoort lieten zich gewillig controleren. Globaal gezien kon de departementsadministratie ook rekenen op de medewerking van middelgrote centra zoals Ieper, Tielt en Veurne. Het lijkt alsof de afstand van de municipaliteit ten opzichte van Brugge een belangrijk criterium was voor de volgzzaamheid van de municipale besturen op het vlak van de feestcultuur. Toch was dit zeker niet de enige factor. Bepaalde kantons onderhielden, ondanks hun vaak perifere ligging een meer intense correspondentie met de departementsoverheid dan andere. Een voorbeeld van zo'n 'actief' municipaal bestuur is Westkapelle. Vermoedelijk moet dit worden toegeschreven aan de ijver of politieke strekking van de lokale overheden. Dit zijn echter allemaal zeer voorzichtige besluiten. Om de geografische en ruimtelijke spreiding van de feesten te duiden, zouden de plaatselijke omstandigheden van nabij moeten worden bekeken. Verder onderzoek in gemeentelijke archieven zou ook kunnen aantonen in welke mate de bereikbaarheid van de municipaliteiten via

het water- en wegnnet een rol speelde bij de geografische spreiding van officiële feesten.

2.3. FEESTEN VOOR DE CONSUL EN DE KEIZER

In tegenstelling tot de periode van het Directoire werden voor de officiële feesten voor het Consulaat en het Keizerrijk niet alle gemeenten in het Leiedepartement bestudeerd. Volgende representatieve gemeenten werden eruit gelicht: Oostende, Ruiselede, Haringe-Roesbrugge, Hooglede, Kortrijk.

2.3.1. *Feest en organisatie*

Onder het Consulaat en het Keizerrijk kwamen er overwegend weinig onverwachte hindernissen voor die de feestplannen in de war stuurden. Meestal was het de willekeur en zucht naar uniformiteit van Bonaparte die een ordelijke gang van zaken verstoortte. Niet alleen liet hij bijvoorbeeld het hele keizerrijk (om veiligheidsredenen?) wekenlang wachten op het feest voor de geboorte van zijn zoon. Hij maakte er ook een gewoonte van de passages en haltes tijdens zijn reizen niet op voorhand aan te kondigen. Daardoor gingen geruchten en verzinsels vaak een eigen leven leiden.

Onder het nieuwe politieke regime werd een oude 18^e-eeuwse traditie ⁽⁷⁴⁾ opnieuw voorgesteld: de rozenhuwelijken. Volgens deze traditie kon een onbemiddeld maar voorbeeldig meisje naar aanleiding van een officieel feest trouwen met haar even voorbeeldige verloofde, een ex-militair. De bruidsschat werd vergoed door de overheid. In theorie werd het rozenhuwelijk in 1807 bij wet goedgekeurd. Toch vonden er voordien al dergelijke ceremonieën plaats. Dit was bijvoorbeeld het geval in Brugge in 1802, ter gelegenheid van het levenslang consulaat van Bonaparte. Aanvankelijk kozen de gemeenten zelf het bevoorrechte koppeltje en het bedrag van de bruidsschat. Later werd het bedrag door de keizer vastgeënt op 600 francs. Idere stad met jaarlijkse inkomsten hoger dan 10.000 francs werd verplicht minstens één rozenhuwelijk te

organiseren. De keuze van het paartje moest worden verantwoord tegenover de prefect.

In 1812 stonden de Oostendse gemeenteraadsleden voor een moeilijke keuze. De bruidsschat werd bekampt door vijf kandidates. De 22-jarige *Julie Van Torre* woonde al sinds haar kindertijd in Oostende en wilde trouwen met *Pierre François Huygbreghts* die na 9 jaar legerdienst op rust was gesteld. *Cathérine Billiaert* was haar rivale, een bakkersdochter die zich had verloofd met *Jean Termote*, sinds drie jaar vrijwilliger in het Franse leger. *Rosalie Baert* (23) verbleef sinds zeven maanden in Oostende. Haar partner heette *Ignace Venneman*, een kok die vroeger als kustwachter bedrijvig was geweest. *Anne Jossine Michelle Salomon*, de vierde kandidate had zich beloofd aan zadelmaker *Pierre Doyen*. Tenslotte hoopte ook *Isabelle Thérèse Van Gendt* op de bruidsschat om met *Eugène Marobay* te kunnen trouwen. Na lang aarzelen, won *Rosalie Baert* het pleit. Het gemeentebestuur bracht de prefect op de hoogte van het feit dat *Rosalie Baert* pas sinds 7 maand in Oostende woonde. Blijkbaar wou dit minpunt (men prefereerde meisjes die al lang in de stad woonden) op tegenover andere criteria. ⁽⁷⁵⁾ Waarom precies voor dit meisje werd gekozen, is niet zo duidelijk aan de hand van de karige informatie. Alle kandidates waren jong en wilden trouwen met een ex-militair.

Geleidelijk aan werd de organisatie van officiële feestelijkheden meer en meer overgeheveld naar het departementsbestuur en de gemeentebesturen. Vooral op het gebied van de volksgerichte ontspanning mochten de gemeentebesturen zelf kiezen welke spelen ze op het programma zetten. De enige voorwaarde was dat ze in de lijn lagen van de lokale, volkse tradities. Een belangrijk detail: de persoon van de keizer moest waar het kon in de verf worden gezet. Niet alle lokaliteiten spendeerden evenveel tijd, geld en energie in de organisatie van officiële feesten. De toestand van de gemeentekas was daarbij meestal van doorslaggevend belang.

Ruiselede moet er in 1807 warmpjes ingezeten hebben, want het feest van de Heilige Napoleon werd gespreid over twee dagen. Op de officiële feestdag werden de dorpelingen vergast op een ringsteekspel en een kegelspel. De dag nadien zette men het feestgedruis verder met de jaarlijkse kermis waarop marktkramers en buitenlandse artiesten de vrolijke noot brachten. ⁽⁷⁶⁾

De houding van de overheid ten opzichte van het traditionele volksvermaak was duidelijk veranderd. In het jaar 1811 moedigde prefect *Chauvelin* het gemeentebestuur van Oostende expliciet aan om ondanks haar financiële put toch een aantal volksspelen te organiseren: "*J'aurai désiré voir dans le programme du maire d'Ostende quelques divertissements pour le peuple, tel qu'un bal gratis, un mat de cocagne, ou quelque chose de semblable*". ⁽⁷⁷⁾

2.3.2. Feest en veiligheid

De veiligheid van deelnemers en toeschouwers bij de officiële feesten voor consul en keizer werd waargenomen door militairen. In havensteden zoals Oostende waren er meer dan elders grote concentraties militairen en buitenlandse autoriteiten. Toch werden processies en civiele optochten in alle gemeenten minimum begeleid door een rijkswachter. Naargelang de overheid steeds meer private initiatieven ging tolereren, verslaptte ook de scherpe controle enigszins. De stad Oostende liet haar middenstanders in 1808 toe om ter gelegenheid van het levenslang consulaat van Bonaparte eigen dansgelegenheden en andere ontspanningsvormen te organiseren. Er gold slechts één voorwaarde: de politiecommissaris moest op de hoogte zijn van het initiatief. ⁽⁷⁸⁾

2.3.3. En het volk?

Ook hier is de functie en aanwezigheid van het volk moeilijk vast te stellen. De herinvoering van het middeleeuwse monarchale model was er in ieder geval op gericht het volk te mobiliseren. Dit dacht men te berei-

ken door de gevoelige snaar van de bevolking te bespelen. De onderdanen konden meevolen met het wel en wee van de vorst. De thematiek van het huwelijksfeest in 1810 (huwelijk), de geboorte van zijn zoon in 1811 (geboorte van een kind), het jaarlijks terugkerende verjaardagsfeest op 15 augustus (verjaardag) en de herdenking van de keizerskroning in december illustreren deze 'strategie'. Iedereen, arm of rijk, jong of oud, man of vrouw is vertrouwd met gebeurtenissen zoals het huwelijk of de geboorte van kinderen. Met herkenbare thema's en moderne propagandamiddelen zoals voedselbedelingen en loterijen dachten de Parijse overheden de grote massa aan te spreken. ⁽⁷⁹⁾

In welke mate de keizer de interesse van de volkse bewoners van het Leiedepartement ook effectief wist op te wekken, is een moeilijker te beantwoorden vraag. De herintegratie van de katholieke godsdienst in de officiële feestcultuur zorgde ongetwijfeld voor een grotere interesse vanuit het volk voor de feestelijkheden. Ook het feit dat de kloof tussen officiële ontspanning en traditioneel vermaak steeds nauwer werd, speelde in de kaart van het regime. In de doorgenomen bronnen is weinig cijfermateriaal voorhanden. Het enige cijfer dat duidelijk naar voren komt betreft Watou. Daar zouden in 1807 op het feest van de Heilige Napoleon naar verluidt 800 deelnemers geweest zijn. Volgens de officiële volkstelling van 1806 telde Watou exact 2.249 inwoners, tegenover 1.929 in het jaar VIII. ⁽⁸⁰⁾ Dat zou betekenen dat bijna één derde van de totale bevolking van het dorp in 1807 op de feestelijkheden aanwezig was. Andere aanduidingen van eventuele volksparticipatie zijn veel zeldzamer dan in de gegevens van het Directoire. Dit is echter een logisch gevolg van de geringere omvang van het archief dat werd doorgenomen. Daarnaast speelde ook de beknoptheid en de formalistische verslaggeving uit de periode 1799-1814 een rol. Details werden over het algemeen weggelaten.

Inhoudelijk probeerden de keizerlijke feesten gelijke tred te houden met de feest- en ontspanningsgewoonten van het volk. Toch slaagden de overheden er niet in het succes van de traditionele volksfeesten te evenaren. Getuige hiervan is bijvoorbeeld het verslag van de Ruiseleedse burgemeester uit 1807. Hij zal met lede ogen aan hoe mager de opkomst voor de officiële feestelijkheden wel was in vergelijking met de plaatselijke dorpskermis. ⁽⁸¹⁾

Hoewel Bernard beweert dat de rozenhuwelijken een werkelijk geslaagde toenaderingspoging was tot het gewone volk, ⁽⁸²⁾ valt dit niet op te maken uit de ingekeken bronnen voor het Leiedepartement. De sociale achtergrond van de meisjes die met een bruidsschat werden begiftigd, is doorgaans moeilijk te achterhalen (cfr. supra). Waarschijnlijk maakten niet al deze geprivilegeerden deel uit van 'het volk'. Vele gemeentebesturen ondervonden moeilijkheden om kandidates te vinden die aan alle vooropgestelde criteria voldeden. Bovendien stonden vele jongeren weigerachtig tegenover de instelling van het rozenhuwelijk. Mogelijk reikte men de bruidsschatten daarom soms uit aan minder passende kandidates.

Op het feest dat ter gelegenheid van een rozenhuwelijk werd georganiseerd, was overigens niet eender wie uitgenodigd. Meestal mondde een rozenhuwelijk uit in een privé-entente voor de plaatselijke ambtenaren en de pasgehuwden. Dit was bijvoorbeeld het geval in Oostende waar het kersverse koppeltje samen met de lokale autoriteiten ging eten in het *Hôtel de la cour impériale*. ⁽⁸³⁾ Van een echte toenaderingspoging naar het 'gewone volk' was dan geen sprake. Deze stelling zou echter moeten worden getoetst aan meer en lokale bronnen.

2.3.4. Vermaak

In grote steden zoals Brugge, Kortrijk en Oostende besteedden de gezagdragers heel wat aandacht aan vermaak voor de armen. Met gratis toneelstukken, loterijen en voed-

selverdelingen probeerden ze tegemoet te komen aan de noden van de massa.

Tegelijk maakten de stedelijke overheden het onderscheid tussen volkssontspanning en elitair vermaak. Veelbetekenend is een theatervoorstelling ter gelegenheid van het *feest van de Eendracht* in Kortrijk. De bedoeling was de vermogende Kortrijkzanen naar de schouwburg te lokken om daarna de opbrengst van ticketverkoop aan de armen te schenken. ⁽⁸⁴⁾

Kleinere gemeenten hielden het meestal bij brood- en bierverdelingen. In de regio Hoogede vinden we verder het damspel en hanensteekspel terug. De Haringse en Ruiseleedse autoriteiten trokken vaak een klimmast op.

Ook organiseerden ze loopwedstrijden en partijtjes *jeu de boules*. Sommige spelen waren afgestemd op specifieke leeftijdsgroepen, gegroepeerd volgens sekse. Aandacht voor kinderen was er alleen in Ruiselede. ⁽⁸⁵⁾ Vermoedelijk had dit iets te maken met de lokale onderwijssituatie: een drukbezochte Franse school, een ijverige schoolmeester? Het sociaal profiel van de deelnemers is ook hier vaak moeilijk af te lijnen. In landelijke dorpen kan er meestal geen verschil worden gemaakt tussen waardevolle en minder waardevolle prijzen. Misschien is dit een aanwijzing voor een mogelijke homogeniteit tussen volks- en elitecultuur. De overheden hielden in ieder geval rekening met de ontspanningsgewoonten van het volk.

2.3.5. Symbolen en rituelen

Nu de katholieke erdienst opnieuw werd getolereerd (1806), ging men de binnenuimte van de kerk opnieuw gebruiken voor de ceremoniële aspecten van de feesten. Alleen het burgerlijk huwelijk van rozenkoppeltjes en de civiele stoeten speelden zich nog af in de profane omgeving van het gemeentehuis en marktplein.

Visuele symbolen werden meegedragen in allerhande optochten. De kroon, de piramide en de nationale vlag zijn slecht enkele voor-

beelden. Vooral het portret van de keizer werd beschouwd als een belangrijk symbool. Traditionele prijzen zoals zilveren lepeltjes of gouden munten voor de winnaars van allerhande wedstrijden en spelen werden vervangen door speciaal gesmolten medailles die het keizerlijke gelaat toonden. In optochten troonde men soms standbeelden van Napoleon mee. Op het *feest van de Heilige Napoleon* schreef de Ruiseleedse burgerlijke stand zelfs een kind in met de naam Napoleon. ⁽⁸⁶⁾

In tegenstelling tot de periode van het Directoire, speelden de beroepsverenigingen nu een belangrijke rol bij de feestelijkheden. Ook muziek en toespraken maakten nog steeds deel uit van het feestrepertoire. Revolutionaire liederen zoals de *Marseillaise* en het *Chant du départ* vinden we terug tot op het einde van het Consulaat. In sommige landelijke gemeenten namen plaatselijke orkestjes van vioolspelers en fluitisten deel aan de officiële feesten. De toespraak boette in ten opzichte van het Directoire. Inhoudelijk was ze vooral bedoeld om hulde te brengen aan Bonaparte of om de bevolking aan te sporen tot rust en kalmte. Een opvallend gegeven is dat priesters wel eens werden ingeschakeld om tijdens hun sermoen ook een woordje te zeggen over de officiële feestelijkheden. In Gits sprak de priester een gebed uit waarin hij de gebeurtenissen van de slag bij Austerlitz en de keizerskroning toelichtte. ⁽⁸⁷⁾

2.3.6. Godsdienst

Dankzij het Concordaat in 1801 werd de katholieke eredienst hersteld. Het religieuze aspect zou voortaan een niet onbelangrijk deel uitmaken van de nationale feesten. Niet alleen bevatte ieder feest verplicht een eucharistiedienst, bij de rozenhuwelijken dook ook het huwelijkssacrament op. Kerkdiensten schoten overal als paddestoelen uit de grond en kenden hetzelfde traditionele verloop als onder het Ancien Régime. Extra waren het Te Deum en een kort persoonlijk eerbetoon aan de keizer.

De sporen van de religieuze ontkerstening waren op het einde van het keizerrijk volledig verdwenen: weggevoerde klokken keerden terug naar hun thuisbasis, kerkelijke interieurstukken herwonnen hun vaste plaats.

2.3.7. Feesten: van Haringe tot Ruiselede

Er werd niet om het even waar en wanneer evenveel gefeest. Van de bestudeerde lokaliteiten kwamen er in Oostende het meeste feesten voor. Ook het Ruiseleedse gemeentebestuur toonde zich actief, daarin gevolgd door Haringe. Van de stad Kortrijk zijn enkel de verslagen over het *feest van de Eendracht* en het *feest van de Heilige Napoleon* teruggevonden. Het feestbeleid in Hooglede en het omliggende platteland vertoont in de bronnen nog de meeste gaten. Volgens de archiefbronnen werd er alleen in 1812 gefeest voor de keizerskroning.

Toch krijgt men de indruk dat de jaren 1806, 1807 en 1808 de drukste feestjaren waren. De beginjaren van het Consulaat en de eindjaren van het Keizerrijk vormden duidelijk overgangperiodes met weinig feesten.

Aangezien geen stedelijke en gemeentelijke archieven werden ingekeken, kunnen deze stellingen niet met zekerheid worden beweerd. Uitgebreide lokale onderzoeken zouden heel wat aanvullende informatie kunnen blootleggen. Er werden immers veel meer feesten gevierd dan hierboven is aangegeven. Meteen zou ook de band tussen lokale omstandigheden, ligging en feestbeleid kunnen worden geduid. Het onderzoek dat hier werd gevoerd heeft dan ook geen andere dan een terreinverkennde waarde.

3. Tot slot

De hierboven voorgestelde onderzoeksresultaten moeten worden gekaderd in de algemene theorievorming over de feestcultuur in de Franse tijd. De meeste theorieën wijten het falen van de republikeinse feesten aan de monotonie en het gebrek aan motivatie van de plaatselijke organisatoren. Ook het feit dat de feesten niet beantwoordden aan de ver-

wachtingen en noden van de gewone mensen wordt gezien als een bijkomende oorzaak van de vele mislukkingen. Tenslotte werkten het verlichtingsstreven en de culturele 'missie' van de republikeinen een positief effect niet in de hand (Ozouf). De keizerlijke feestcultuur slaagde er gedeeltelijk in om deze tekortkomingen uit te schakelen. De symboliek werd vereenvoudigd, de katholieke eredienst heringevoerd en de beroeps- en amateurverenigingen ingeschakeld. Om het regime populair te maken, gaf de overheid ook de armen een (beperkt) deel van de koek. Deze verklaringen stroken met de casus van het Leiedepartement. Tegelijk sturen de bronnen echter aan op afwijkende hypothesen.

Het succes van de officiële feesten bij de gewone mensen in het Leiedepartement lijkt soms groter dan historici aangaven voor de Franse departementen. Via volksspelen, voorstellingen en voedselbedelingen trachten de lokale overheden van het Leiedepartement het volk regelmatig actief te betrekken bij het feestgebeuren. Opvallend bij de casus van het Leiedepartement is de grote diversiteit in aanpak tussen de municipale besturen. Naast de verschillen tussen stad en platteland, bestaat er geen vaste manier van feestvieren.

Het bronnenmateriaal noopt dus zeker niet tot een globaal negatieve beoordeling van de volksparticipatie.

Hoe kan dit verschil ten opzichte van de Franse departement worden verklaard? Het Leiedepartement was gecatalogeerd als *pays conquis* (veroverd gebied) wat de regio een ander statuut gaf dan de Franse departementen. Bovendien bevond het Nederlandstalige departement zich aan de periferie van de Republiek en het latere Keizerrijk. De greep van de Parijse ministers op dit departement was minder groot dan de controle over gebieden gelegen binnen het vroegere Frankrijk. Vele bewoners van het Leiedepartement, sommige autoriteiten meegerekend zagen de officiële feesten als een product van de Franse bezettingspolitiek. Daarom weigerden

ze categoriek iedere vorm van deelname of medewerking. Bovendien werden de Franstalige ceremonieën door het volk en door vele gezagdragers niet begrepen. Deze aspecten zorgden ervoor dat de overheden in het Leidedepartement een ruimere autonomie genoten dan hun Franse collega's. Afwijkingen van het officiële feestprogramma werden sneller toegestaan en minder gecontroleerd. Sommige lokale autoriteiten stelden het feestprogramma bewust af op de verlangens van de bevolking. Waarom ze dit deden is niet duidelijk. Een aantal republikeinsgezinde en keizersgezinde gezagdragers wilden de feesten waarschijnlijk echt populair maken. Andere anti-Fransgezinde lokale overheden probeerden misschien zoveel mogelijk de traditionele gang van zaken verder te zetten.

Na het doorploegen van heel wat archiefbronnen uit de Franse tijd, moet de onderzoeker vaststellen dat bepaalde aspecten van het dagelijks leven bijna niet te achterhalen zijn. Schriftelijke bronnen hebben hun mogelijkheden maar ook beperkingen. In de huid kruijen van de tijdgenoten is onmogelijk. De omgang van het volk met de officiële feesten is een moeilijk in te schatten factor. Vovelle heeft het bij het juiste eind wanneer hij zich de vraag stelt: "*Peut-on risquer une sociologie de la fête révolutionnaire?*".⁽⁸⁸⁾ Wie nam

nu eigenlijk deel aan de feesten en wie niet? Waarom? Ook dit artikel reikt niet verder dan een hypothetische benadering van de mentaliteit van de gewone mensen.

Openlijke tekens van verzet voor, tijdens of na een officieel feest komen bijna niet terug in de bronnen, zelfs niet in politieverlagen of gerechtelijke archieven. Dat het volk meestal niet laaiend enthousiast was over de feesten, blijkt uit het feit dat de verslagen geen oprecht tevreden regeringscommissarissen tonen én uit een aantal details. We wezen al op de subjectiviteit en de formele stijl van de verslaggeving. Sluimerende verzetsdaden zoals Scott aangeeft met de term *hidden transcript* kunnen maar moeilijk worden getraceerd aan de hand van de overgebleven verslagen. De overgeleverde archieven zijn geschreven in de taal van de dominante groep. Waar er sporen zijn van openlijk verzet, gaat het om een interpretatie door de dominante groep.⁽⁸⁹⁾

De gekleurde, formele verslagen van de regeringscommissarissen en burgemeesters laten inzicht in de werkelijke situatie soms moeilijk toe. Kwantitatief onderzoek van andere bronnen in gemeentelijke archieven zou dit inzicht zeker en vast kunnen vergroten. Een uitdaging van formaat voor lokale vorsers!?

NOTEN

1. VAN NIEUWENHUYSE (Liesbet). *Verzet of integratie. De politiek van de Franse administratieve overheden met betrekking tot de volkscultuur in het Leidedepartement tussen 1795 en 1814*. Gent, RUG, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Nieuwste Tijden, 2000, 287 p.

2. www.vcv.be/dossiers.htm

3. *Informatiebrochure cultureel erfgoed*. Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, administratie Cultuur, afdeling Beeldende Kunst en Musea, mei 2001.

4. DEKKER (T.), ROODENBURG (H.) en ROOIJAKKERS (G.) red. *Volkscultuur: een inleiding in de Nederlandse etnologie*. Nijmegen, Sun, 2000, 445 p.

5. *Oost-Vlaamse Zanten*, LXXVI, 2001, 2.

6. ROOIJAKKERS (Gerard), *Vieren en markeren. Feest en ritueel*. In: DEKKER (T.), ROODENBURG (H.) en ROOIJAKKERS (G.) red., *op. cit.*, p. 173-230: een 'ritueel' wordt omschreven als de handelingspatronen, zowel sacrale als profane, geformaliseerde en binnen een bepaald cultureel circuit algemeen aanvaarde gedragsvormen (dus onder andere ook wat vroeger werd omschreven als 'vermaak') waarbij de sociale, politieke, economische en culturele context bepalend is voor de betekenis. Oorspronkelijk werd deze term gereserveerd voor strict religieuze handelingen en werden profane rituelen aangeduid met het begrip ceremonie. De term 'feest' omvat vieringen in de algemene zin. Ook droevige of zwarte momenten, straatgeweld en andere rituelen die de collectieve gevoelens van mensen boven brengen, zijn feesten. Een feest omvat dus bijvoorbeeld ook wat vroeger werd omschreven als een 'volksgebruik'.

7. *Ibidem.*, pp. 7-12.

8. Zie onder andere GYSSELS (G.), VAN DER STRAETEN (L.). *Bevolking, arbeid en tewerkstelling in West-Vlaanderen (1796-1815)*. Gent, 1986, p. 101-127, (Belgisch Centrum voor Landelijk Leven, 89); VANDENBROEKE (C.), VANDERPIJPEN (W.). *Het socio-economisch leven circa 1770-1844*. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel XI, (Haarlem), 1981-1983, p. 203-204; VAN DEN EECKHOUT (P.), HANNES (J.). *Sociale verhoudingen en structuren in het Zuiden*. In: *AGN*, deel XI, (Haarlem), 1981-1983, p. 459; COTTENS (I.). *Alfabetisatie in de provincie West-Vlaanderen 1780-1870*. Gent, RUG, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Nieuwe Tijden, 1980, p. 87.

9. DEVOLDER (Conny). *De Verenigde Departementen onder het Frans bewind. De constitutionele instellingen van het Directoire*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1997, p. 24, 121-127 en 171-174, (Algemeen Rijksarchief in de Provincieën, Studia 7).

10. ANTOINE (François). *Les institutions publiques du Consulat et de l'Empire dans les départements réunis (1799-1814)*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1998, 365 p.

11. CRAEYBECKX (I.), SCHEELINGS (F.) red. *Les Pays-Bas autrichiens entre l'ancien et le nouveau régime. La Révolution française et la Flandre. De Franse Revolutie en Vlaanderen. De Oostenrijkse Nederlanden tussen oud en nieuw régime, colloquium 1-2 december 1988*. Brussel, VUB Press, 1990, pp. 208-210.

12. LESAGE (Xavier), *Moderne staatsvorming en lokale overheidspersonen op het platteland. Midden West-Vlaanderen (1780-1830)*. In: LENDERS (Piet) red. *Het politiek personeel. Le personnel politique*. Kortrijk-Heule, 1993, p. 119-136 (Standen en Landen, XCVI).

13. *Ibidem.*, pp. 128-134.

14. VERMANDERE (D.), *De veldwachters in het Leiedepartement (1795-1800)*. *Standen en Landen*, XLIV, 1968, p. 145-174.

15. AN, *F1cIII*, Lys, 4, comptes rendus administratifs, brief centrale regering/commissaris Hermyn aan de minister van Binnenlandse Zaken dd. 9 frimaire jaar VII: "de veldwacht is niet zo actief als zou moeten, de oorzaak daarvan is dat de veldwachters bijna allemaal gezinshoofd zijn. De municipale besturen hebben hen hun functie verleend om hen uit de armoede te helpen en hen niet ten laste te krijgen".

16. HOORNAERT (Geert). *Ontstaan van de gendarmeriebrigades in West-Vlaanderen, inzonderheid te Roeselare, 1794-1814*. *Rollariensia*, XVI, 1985-1986, p. 137-139.

17. AN, *BB18*, 476, D7 n° 7666, proces-verbaal politiecommissaris Ieper dd. 3 messidor jaar V.

18. VOLNEY (Constantin-François). *La Loi naturelle ou le catéchisme du citoyen français*. Paris, A. Colin, 1934, 161 p., facs.

19. AN, *F1cIII*, Lys, 4, comptes rendus administratifs, brief regeringscommissaris Fourier aan de minister van Binnenlandse Zaken dd. 18 messidor jaar VII.

20. RAB, *FHB*, 178, maandelijks verslag van de regeringscommissaris kanton Hooglede aan de centrale regeringscommissaris van het Leidedepartement dd. 12 vendémiaire jaar VII: “Het patriottisme moet zich onder de inwoners nog verspreiden, een twintigtal uitzonderingen niet meegeteld, verder is het rustig wat doet hopen dat het volk...zich binnenkort uit eigen beweging toewijdt”.

21. GARNOT (B.). *Le peuple au siècle des Lumières: échec d'un dressage culturel*, Paris, Imago, p. 79-93.

22. Viry, *Mémoire statistique du département de la Lys*, Paris, Imprimerie nationale, an XI, pp. 51-53 : “De zeden zijn puur op het platteland, zo is het niet in de steden”.

23. AN, *BB18*, 479, A2, n° 7143, brief Billacoys-Boismont rechter bij de rechtbank van eerste aanleg te Kortrijk aan de minister van Justitie dd. 15 juli 1806: “De behoeftige moet met zijn handen werken om te kunnen overleven, van zodra hij ophoudt met zijn handen te werken, werkt hij met zijn geest en zijn gedachten, en aangezien zijn geest normaalgesproken niet ontwikkeld is, leidt zijn werkeloosheid hem naar het slechte, hij ziet alleen nog de misdaad die het echte werk vervangt dat hij uit luiheid heeft laten vallen”.

24. GARNOT (B.). *op.cit.* p. 79-93.

25. VERHEIRE (Isabelle), Het ontspanningsleven van Brugse arbeiders (1890-1921). *Oost-Vlaamse Zanten*. LXXV, 2000, 1, p. 46-62.

26. DENECKERE (Gita). Tussen uitbundigheid en beheersing: feest, subversie en sociale strijd in de 19de eeuw. *Oost-Vlaamse Zanten*, LXXIV, 2, 1999, p. 82-112: Deneckere schetst een volledig beeld van de terminologie en theoretische omkadering rond het feest en past deze toe op ‘de socialistische hoogdag 1 mei’. Lezers die daarover meer willen weten, verwijs ik naar dit artikel.

27. Onderstaande paragraaf is gebaseerd op de bundels 1100-1104, Republikeinse Feesten uit het Frans Fonds van het RAB.

28. RAB, *FHB*, 1104, circulaire minister van Binnenlandse Zaken François de Neufchâteau aan de centrale administraties dd. 2 floréal jaar VII: “Door eer te betonen aan de seks, die charme geeft en troost brengt aan het leven, vergeet de woorden niet van een welbespraakt en waardig man: zonder de vrouwen zouden de twee uitersten reddeloos zijn en zonder plezier”.

29. Onderstaande paragraaf is gebaseerd op de bundels 2698-2703, Nationale feesten uit het Frans Fonds van het Rijksarchief te Brugge.

30. RAB, *FHB*, 2699, rapport présenté à Sa Majesté Impériale et Royale par le ministre des Cultes Portalis, dd. 19 février 1806.

31. OZOUF (Mona). *La fête révolutionnaire 1789-1799*. Paris, Gallimard, 1976, p. 261-262.

32. RAB, *FHB*, 1102, verslag kanton Kortrijk dd. 23 thermidor jaar V.

33. RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Oostende dd. 12 germinal jaar IV.

34. Een ‘nepverslag’ is een bedriegelijk feestverslag dat de municipale raad instuurde naar de departementale administratie zonder dat er feestelijkheden hadden plaats gevonden. De municipale raad trachtte de departementale administratie een beentje te lichten. Daartoe moest ze echter wel de plaatselijke regeringscommissaris ontwijken.

35. RAB, *FHB*, 1101, verslag kanton Pervijze dd. pluviôse jaar V (geen exacte datum vermeld): “In mijn brief van 2 vendémiaire lichtte ik u in, burgers dat geen van de feesten in ons kanton werd gevierd, hetzelfde gebeurde voor het feest van 2 pluviôse, hoewel ze u zeker een verslag toestuurd...Maar u moet daar geen geloof aan hechten, het zal voor mij makkelijk zijn om dit aan te tonen”.

36. ‘emigratie’: de Veurnse municipale raad verdacht er *Du Brule* van een Frans priester te zijn die clandestien van Frankrijk naar Vlaanderen was overgekomen. Bij het begin van de militaire verovering van de Oostenrijkse departementen in 1795 had de Franse Republiek op het grondgebied van de Franse departementen heel wat godsdienstwet-

ten (bijvoorbeeld de beruchte wet van 7 vendémiaire jaar V of 29 september 1795) ingevoerd die de priesters verhin-
derden hun taken uit te voeren. Deze wetten werden in de veroverde gebieden zoals het Leiedepartement niet meteen
ingevoerd (pas op 7 pluviôse jaar V of 26 januari 1797). Vele Franse priesters uit aangrenzende departementen
maakten van deze gelegenheid gebruik om de grens over te steken naar een regio waar hun ambt nog was toegelaten.
Op het ogenblik van de aanhouding van Du Brule was de rigoureuze godsdienstwetgeving echter ook in het
Leiedepartement al ingevoerd. Zie onder andere POULLET (Prosper). *Les institutions françaises de 1795 à 1814. Essai sur les origines des insitutions contemporaines*, Paris, 1907, p. 339.

37. RAB, *FHB*, 1101, verslag kanton Veurne dd. 17 prairial jaar IV.

38. OZOUF (Mona). *op.cit.*, p. 139-155.

39. SCOTT (James C.). *Domination and the Arts of Resistance*. New Haven-London, Yale University Press, 1990, 251 p.

40. RAB, *FHB*, 181, maandelijks verslag regeringscommissaris kanton Kortrijk dd. 2 floréal jaar VII: "De officier van de gerechtelijke politie zal proberen ... uit te dokteren welke de basis kan zijn voor een gerucht dat een groep individuen graag creëert in de herbergen en plaatsen waar de onwetende en fanatieke klasse bijeenkomt".

41. AN, *BB16*, 477, 8992, brief voorzitter van de jury bij de correctionele rechtbank arrondissement Ieper Billacoys-Boismont aan de minister van Justitie dd. 2 prairial jaar VII.

42. OZOUF (Mona), *op.cit.*, p. 374-376.

43. SCOTT (James C.), *op.cit.*, p. 45-69.

44. *Ibidem*, *op.cit.*, p. 99.

45. RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Gistel dd. 12 germinal jaar IV: "De republikeinse feesten zijn de feesten van de mens, het is veel natuurlijker om dit soort feesten te vieren dan de saaie en vervelende ceremonieën uitgevonden door de onwetendheid en goedgegelovigheid".

46. RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Dikkebus dd. 1, floréal jaar VI.

47. RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Harelbeke dd. 12 messidor jaar IV.

48. COTTENS (Yves), *op.cit.*, p. 70.

49. RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Langemark dd. 10 germinal jaar IV.

50. RAB, *FHB*, 1104, verslag municipaliteit Steenkerke dd. 13 germinal jaar IV.

51. BERNARD (B.). *Het revolutionaire feest: van spontane bijeenkomst tot officiële betoging*. In: HASQUIN (Hervé) red. *België onder Frans bewind 1792-1815*. Brussel, Gemeentekrediet, p. 488-490.

52. OZOUF (Mona). *op.cit.*, p. 363-373.

53. RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Menen dd. 18 fructidor jaar VI.

54. VRIELINCK (Sven). *De territoriale indeling van België 1795-1963. Bestuursgeografisch en statistisch repertorium van de gemeenten en de supracommunale eenheden (administratief en gerechtelijk). Met de officiële uitslagen van de volkstellingen*. Leuven, Universitaire pers, vol. 3, p. 1730-1731. Ter vergelijking: in de telling van 1806 (die volgens Vrielinck veel betrouwbaarder is) telt Menen 4.560 inwoners.

55. D'ALLEMAGNE (Henri, René). *Sports et jeux d'adresse*. Parijs, Hachette, z.d., p. 323-324.
56. RAB, *FHB*, 1102, brief generaal Rambouillet aan de centrale administratie dd. jaar IV (exacte datum onbekend).
57. OZOUF (Mona). *op.cit.* p. 313-316.
58. RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Diksmuide dd. 30 ventôse jaar VI: "De opwindung was zo groot dat ouderen van 70 jaar, schijnbaar verjongd en herboren door het plezier, zich op de startbaan plaatsten om samen met de allerejongsten, hun beste beentje voor te zetten om de prijs van de wedstrijd binnen te halen".
59. RAB, *FHB*, 1102, verslag kanton Nieuwpoort dd. 10 prairial jaar 5.
60. OZOUF (Mona). *op.cit.* p. 352.
61. *Ibidem.*, p. 132: de *hymne de la Marseillaise* ontstond op 17 oktober 1792 naar het lied *Chant de guerre de l'armée du Rhin*.
62. DEPREZ (A.). *Pieter Joost de Borchgrave*. In: *Nationaal Biografisch Woordenboek*. Brussel, Paleis der Academieën, deel 3, 1968, col. 99-103. Pieter Joost de Borchgrave, één van de bekendste rederijkers en dichters rond de eeuwwisseling werd geboren in Wakken en ging als *agent* in dienst van de Franse overheid. De liederen die op het *feest van de Volkssoevereiniteit* van het jaar VI in Wakken werden gezongen, werden door hem gecomponeerd.
63. DECÎTRE (Monique). *Musiciens et maîtres à danser des bals et sociétés au service et à la gloire du Consulat et de l'Empire*. In: CORBIN (Alain), GERÔME (Noëlle) ET TARTKOWSKY (Daniëlle). *Les usages politiques des fêtes aux XIXe et Xxe siècles. Actes du colloque du 22 et 21 novembre 1990 à Paris I et IV*. Paris, Publications de la Sorbonne, 1994, p. 63-75, (Centre des recherches d'histoire du XIXe siècle).
64. RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Zonnenbeke dd. 12 fructidor jaar VI: "Na de voornaamste ceremonie zong men bij gebrek aan dorpsliedjes, patriottische liederen en verschillende coupletten die snel werden vertaald van het Frans naar het Vlaams. Die werden met vreugde onthaald".
65. AN, *F1cIII*, Lys, 4, Fêtes nationales, brief kanton Nieuwpoort aan de minister van Binnenlandse Zaken dd. 2 pluviôse jaar VII; brief kanton Lo aan de minister van Binnenlandse Zaken dd. Pluviôse jaar VII.
66. DECÎTRE (Monique). *op.cit.* p. 63-75.
67. OZOUF (Mona). *op.cit.* p. 335-339.
68. RAB, *FHB*, 1104, verslag kanton Hoogede dd. 10 floréal jaar VI.
69. RAB, *FHB*, 1103, verslag kanton Diksmuide dd. 12 messidor jaar VI.
70. OZOUF (Mona). *op.cit.* p. 207-215.
71. *Ibidem.*, p. 442-454.
72. DOMEQ (Jean-Philippe). La fête de l'Être Suprême et son interprétation. *Esprit*, 1989, 9, p. 91-125: Robespierre introduceerde de alternatieve cultus van het *Être Suprême*. Daarbij baseerde hij zich op het ideeëngoed van Rousseau. Ook de antieke culturen leverden inspiratie voor de uitbouw van de nieuwe cultus. De cultus werd gevierd in het feest van het *Être Suprême*. De bedoeling was om via dit nieuw 'geloof' een collectieve moraal te scheppen in de Franse Republiek en de veroverde gebieden.
73. VOVELLE (Michel). *La mentalité révolutionnaire: société et mentalités sous la révolution française*. Paris, Éditions sociales, 1985, p. 165-166, (Collection Problèmes en Histoire, Bibliothèque du bicentenaire de la Révolution française).
74. BERCEÉ (Yves-Marie). *Fête et révolte. Des mentalités populaires du XVIe au XVIIIe siècles*. Parijs, p. 9-10 (Le

temps et les hommes).

75. RAB, *FHB*, 2703, brief burgemeester Van Iseghem aan de onderprefect van Brugge dd. 14 november 1812.
76. RAB, *FHB*, 2699, verslag burgemeester Demeulenaere gemeente Ruiselede aan de onderprefect dd. 18 augustus 1807.
77. RAB, *FHB*, 2702, brief prefect Chauvelin aan de onderprefect arrondissement Brugge dd. 7 augustus 1811: "Ik had gewenst om in het feestprogramma van de burgemeester van Oostende een aantal gemakkelijkheden te zien voor het volk, zoals een gratis bal, een klimmast of iets dergelijks".
78. RAB, *FHB*, 2700, programma burgemeester Van Iseghem Oostende aan de prefect dd. 28 november 1808.
79. BERCÉ (Y.M.). *op.cit.* p. 62.
80. VRIELINCK (Sven). *op.cit.* p. 1776-1777.
81. Zie voetnoot 74.
82. BERNARD (B.). *op.cit.* p. 488-490.
83. RAB, *FHB*, 2699, verslag burgemeester Van Iseghem gemeente Oostende aan de prefect dd. 7 december 1807.
84. RAB, *FHB*, 2698, verslag burgemeester Vandenberghe gemeente Kortrijk aan de onderprefect van Kortrijk dd. 26 messidor jaar IX.
85. RAB, *FHB*, 2700, verslag burgemeester Demeulenaere gemeente Ruiselede aan de prefect dd. 17 augustus 1808.
86. RAB, *FHB*, 2699, verslag burgemeester Demeulenaere gemeente Ruiselede aan de onderprefect dd. 16 augustus 1806.
87. RAB, *FHB*, 2703, programma burgemeester Bouckaert gemeente Gits aan de onderprefect arrondissement Gits dd. 16 november 1812.
88. VOVELLE (Michel). *op.cit.* p. 165-166 : "Kunnen we ons wagen aan een sociologie van het revolutionaire feest?"
89. SCOTT (James C.). *op.cit.* p. 70-107.